

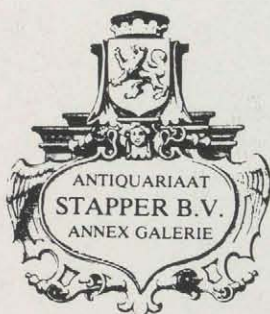
CAERT-THRESOOR

TIJDSCHRIFT VOOR DE GESCHIEDENIS VAN DE KARTOGRAFIE IN NEDERLAND

7e jaargang, 1988, nr. 3

UW SPECIAALZAAK VOOR:

- 16e tot 19e eeuwse landkaarten
- stads- en dorpsgezichten
- geïllustreerde boeken
- kook- en kinderboeken
- oude ansichtkaarten
- oude poppen

's ochtends en 's maandags gesloten.

Parade 17a
5911 CA Venlo
Tel. 077-19000

Antiquariaat

„Het Bisschopshof”

**Oude Boeken, Prenten
en Kaarten**

J.W. Kervezee

postbus 747 - 3500 AS Utrecht

Nederlandse stads- en dorpsgezichten
Kaarten en plattegronden
Nederlandse plaatsbeschrijvingen
Oude en zeldzame geïllustreerde boeken
In- en verkoop

CAERT-THRESOOR

Inhoud

7e jaargang, 1988, nr. 3

Postkaarten uit de Nederlanden H. Harms	41
De kaartenverzameling in het gemeentearchief te Alkmaar E. van Vliet-Mak	47
De kaart van de Nederlanden van Matthias Zündt (1568) P.H. Meurer	52
Varia Cartographica	56
Besprekingen	57
Nieuwe literatuur en facsimile-uitgaven	59

Redactie

Dr. Y.M. Donkersloot-de Vrij, drs. E. Fleurbaay, drs. M.M.Th.L. Hameleers, drs. P.C.J. van der Krogt, drs. F.W.J. Scholten en drs. J.W.H. Werner.

Redactiesecretariaat

Kopij, recensie-exemplaren enz. zenden aan:
Drs. M.M.Th.L. Hameleers, Geografisch Instituut, Postbus 80.115, 3508 TC Utrecht.

Aanwijzingen voor auteurs

Zie 5e jaargang (1986), nr. 3, blz. 64. Eveneens verkrijgbaar op aanvraag bij het redactiesecretariaat.

Correspondenten

P. Burggraaff, Bon; mw. L. Danckaert, Brussel; R.W. Karrow, Jr., Chicago, Ill.; P.H. Meurer, Heinsberg (BRD); mw. dr. M. Pastoureau, Parijs; mw. S. Tyacke, Londen; drs. C.J. Zandvliet, 's-Gravenhage.

Abonnementen en administratie

Abonnementen (alleen per hele jaargang) f 22,50 per jaar (vier nummers), buitenland f 30,—. Losse nummers f 7,50. Opgave van abonnementen, adreswijzigingen en bestellingen van losse nummers aan: *Caert-Thresoor*, Postbus 68, 2400 AB Alphen aan den Rijn, tel. 01720-72458, Postgironummer 5253901.

Copyright

Het overnemen of vermenigvuldigen van artikelen is slechts geoorloofd na schriftelijke toestemming van de redactie.

Advertentietarieven

hele pagina per nr.	f 100,—
halve pagina per nr.	f 70,—
1/4 pagina per nr.	f 50,—

Bij plaatsing in één jaargang (4 nrs.): wisselende tekst 10% korting; zelfde tekst 15% korting.

Vraag en aanbod

Kleine advertenties van abonnees kunnen worden opgenomen à f 5,— per 12 woorden. opgave aan de administratie.

ISSN 0167-4994

Afbeelding omslag:

Detail van een manuscriptkaart van Christiaan 's Grooten van Groningen en Drente uit de Brusselse atlas, ca. 1575 (Koninklijke Bibliotheek, Brussel, MS 21596, f. 50r).

Postkaarten uit de Nederlanden*

Alle activiteiten van de post zijn onlosmakelijk met het overbruggen van ruimtelijke afstanden verbonden. Dit betekende dat de postkartografie zich als een eigen zelfstandig domein kon ontwikkelen. Vanwege het ontbreken van een uniform postbedrijf komen de afstands- en terreinkarteringswerkzaamheden slecht langzaam op gang. In de Nederlanden waren de postdiensten, die door vorstenhuizen ingezet werden, in het Verdrag van Brussel van 1506 als gedelegeerd staatsbedrijf aan de ondernemer Taxis overgedragen.¹ Menige stad, rechtspersoon en universiteit zetten eveneens voor hun behoeften postdiensten op. Toen de rechtsgeleerde en patroon Caesar Orlandius op 15 mei 1572 vanuit Siena een brief aan Abraham Ortelius schreef, verzocht hij hem zijn antwoord via J.A. Tassus (Taxis) te zenden. Tassus was in Rome postmeester van koning Filip². Evenwel zoekt men op de toen al hoogstaande landkaarten van die tijd, ook die van Ortelius, postroutes en -stations te vergeefs. De belangstelling en de behoefte hiervoor namen pas toe, toen een breder publiek aan het postverkeer kon deelnemen. Dit was vooral het geval, nadat het postverkeer werd uitgebreid met het personenvervoer.

In 1620 maakten de landmeters een bescheiden begin³ met het aangeven van stophaltes voor het wisselen van de paarden (*posta*, *posita*) met het woord *post* of de signatuur van de door de Thurn und Taxis uit Italië overgenomen posthoorn. Justus Danckerts in Amsterdam bijvoorbeeld gaf op zijn kaart *Postarum seu Veredariorum per Germaniam et Provincias Adiacentes*. . .⁴ van circa 1660 de hoofdwegen met dubbele lijnen weer. Dit deed Nicolaus Visscher II ook op de *Galliae seu Franciae Tabula*. . . van 1698/1700. Hij voegde er een 'Verklæring der Zeichen in dieser Landt-Carten' aan toe: 'Diese doppelte streiff weisen an die Postwege'. In het jaar 1668 liet de Engelsman Richard Carr in Amsterdam een in koper gegraveerde kaart maken. Deze kaart had de volgende titel: *Descriptio viarum Angliae per postam*. . . *A Description of al the postroads in England from London to Edinburgh*⁵. Na hem kwam de encyclopedist en geograaf Michel-Antoine Baudrand (1633-1700, Parijs). Hij publiceerde in 1695 een door hem zelf getekende *Carte des Postes d'Italie*, waarvan Johann Hübner in zijn *Museum Geographicum* van 1726 (blz. 119) vermeldde, dat deze kaart door De L'Isle gegraveerd en in Amsterdam verschenen is⁶. Na de eerste kaart van het gehele Franse postwezen van M. Tavernier (Parijs 1632) verscheen bij het familiebedrijf Sanson in 1676 de *Carte particuliere des postes de Frances*. Zij werd in de *Atlas Nouveau* van Sanson-Jaillot opgenomen, die Pierre Mortier van 1696 tot 1708 in Amsterdam publiceerde. De koperplaten werden hiervoor op

nieuw gegraveerd⁷. Zelfs op de omstreeks 1745 door Covens & Mortier uitgegeven tweedelige kaart *Carte des postes de la France* beriepen de uitgevers zich nog op de auteurschap van Sanson⁸.

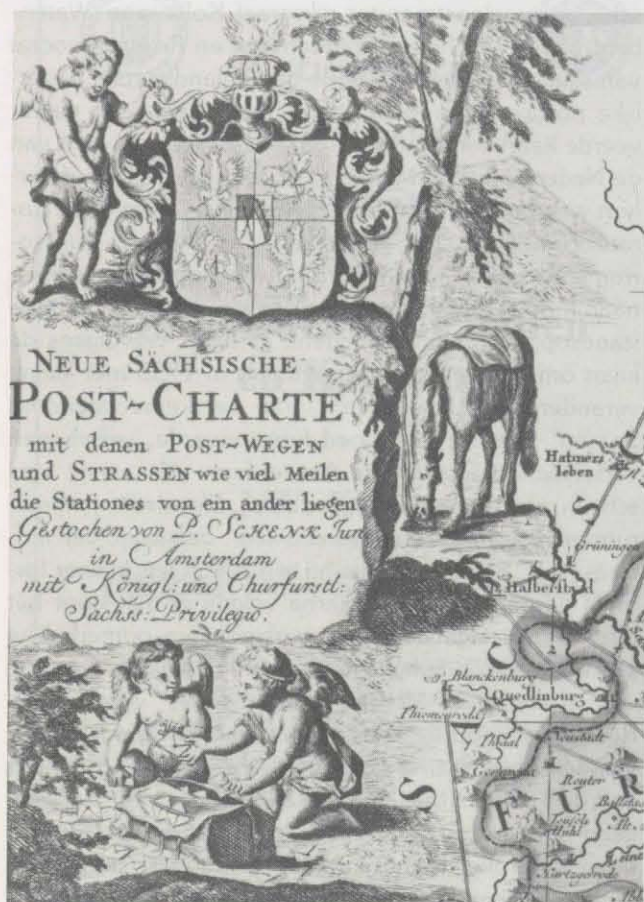
Ondertussen werd in het begin van de achttiende eeuw ook op een andere plaats vooruitgang in het maken van kaarten geboekt. J.P. Nell, een Oostenrijkse veldpostmeester, had in 1709 een nieuw soort kaart ontworpen en haar het opschrift *Postarum seu veredariorum stationes per Germaniam et provincias adiacentes* en de titel *Neuvermehrte Post-Charte durch gantz Teutschland, Frankreich, Nederland, Preußen, Polen und Ungarn etc.* meegegeven. Hij maakte onderscheid tussen rijdende en varende postdiensten en landwegen, die hij als rechte verbindingen tussen de verschillende plaatsen weergaf. De afstanden berekende hij naar posten (1 post = 2 mijl = ca. 4 uren gaans) op vijf verschillende manieren met horizontale lijnen en kleine dwarsstrepen. Dit bleef tot in de negentiende eeuw gebruikelijk. De kaart verscheen eerst in 1711 bij E.H. Fricx in Brussel, 1714 bij J.B. Homann in Neurenberg (afb. 1), 1720 bij Schenk in Amsterdam en eveneens in deze stad bij Covens & Mortier tot 1759⁹ en tenslotte bij de erven Homann nog in 1764. De eveneens in Amsterdam woonachtige François Halma had in opdracht van de Pruisische generaalpostmeester rijksgraaf Kolbe von Watenberg vóór 1710 het in Brandenburg en Pruisen vooral van staatswege gestimuleerde binnenlandse, niet keizerlijke postwezen in kaart gebracht. Het was een gegraveerde kaart van 48,5 x 67 cm, waarop een gebied van de Nederrijn tot de Memel afgebeeld was. Zijn hier verkort weergegeven titel luidde: *Regni Borussiae et Electoratus Brandenburgici*. . . *Delineatio, ad Stationes Publicorum Cursuum et Veredariorum*. . . De postroutes werden naar hun gebruik onderscheiden en voorzien van afstandsopgaven. Petrus Schenk jr. heeft vervolgens de kaart omstreeks 1712 en nogmaals in 1735 met kleine veranderingen uitgegeven¹⁰. Van het keurvorstendom Saksen, waar de post goed functioneerde, verschenen verschillende kaarten in Amsterdam. Als eerste verscheen omstreeks 1702: *Saxoniae Electoralis finitimarumque provinciarum nova et antea. . . delineatio* van J.J. Kees bij P. Schenk sr., die hij in 1704 in iets kleiner formaat nogmaals uitgaf. Daarna volgde er een door het grote aantal afgebeelde postverbindingen opmerkelijke postkaart, die P. Schenk jr. graveerde en bij de uitgeverij van Covens & Mortier zonder adres verscheen¹¹. Rechtsboven op de kaart staat een aanwijzing 'NB: In vieles verbessert und nachgesehen mit vielen Stationes auff daß Accurateste Anno 1734' (fig. 2 en 3). Veelzeggend is de aan de onderkant van de legende toegevoegde onderbroken signatuur, die uit dubbele strepen en punten bestaat. Hiermee werden de routes voor de post-

* Vertaald door J.P. Burggraaff

POSTARUM SEU VEREDARIORUM STATIONES

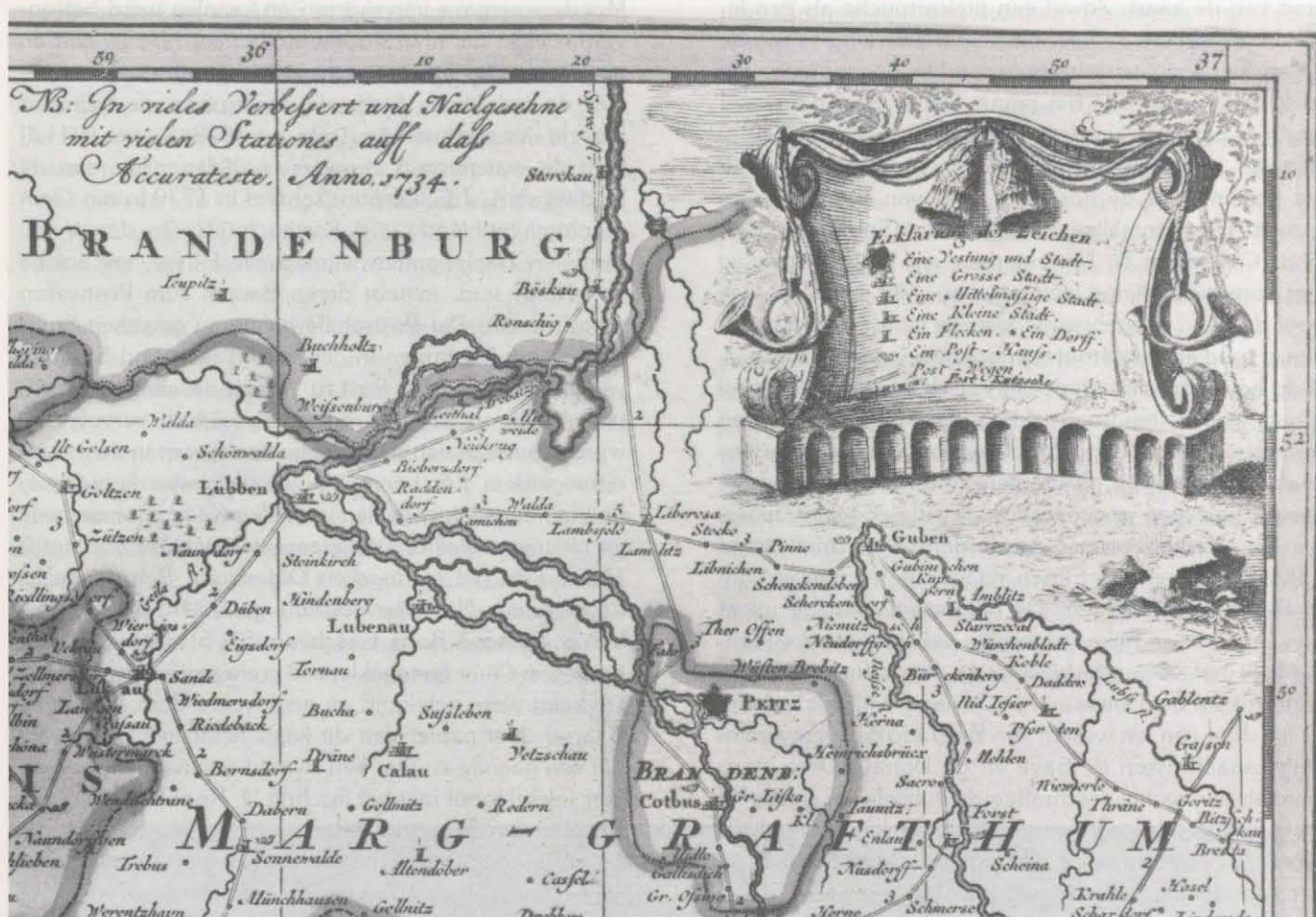
1. 'Postarum seu Veredariorum Stationes per Germaniam et provincias adjacentes', door J.P. Nell, Brussel 1709, in de uitgave van J.B. Homann, Neurenberg 1714 (detail).

koetsen aangegeven. Deze transportmiddelen werden voor het eerst op de lijnen Merseburg-Weissenfels; Altenburg-Colditz en Torgau-Riesa ingezet. Deze vermelding getuigt van een succesvolle verbetering in het verkeerswezen. Hierop volgde ongeveer vijftig jaar later een bloeiperiode, die als het 'tijdvak van de postkoetsen' aangeduid werd.

Een toename van het postverkeer in Midden-Europa blijkt uit de kaart, die onder de titel *Routes des Postes et des Voitures pour les Marchandises et pour les Voyages par l'Empire dans les principaux Etats de l'Europe* bij de gebroeders Regner en Josué Ottens in Amsterdam verscheen (fig. 4). Deze kaart werd tussen 1739 en 1750 gemaakt. De naam van de auteur bleef onbekend (De L'Isle?). De graveur was T. Stemmers (1695-1734). In de vooraankondiging van deze kaart in krantenadvertenties in Amsterdam op 30 oktober en 4 november 1738 werd een prijs van twintig stuivers aangegeven¹². In de kaartencatalogus van Ottens uit de jaren 1737-1750¹³ werd het blad onder nummer 80 en met de aanwijzing 'chez Ottens' opgenomen. De titel staat buiten de boven-

2. Cartouche van de 'Neue Sächsische Post-Charte mit denen Post-Wegen und Straßen wie viel Meilen die Stationes von ein ander liegen', gegraveerd door P. Schenk jr., Amsterdam 1734. De putti doen de brieven in de reistas.

3. Legenda van de kaart van afbeelding 2. Nieuwe routes voor de 'Post Kutzsche'.

ROUTES DES POSTES ET DES VOITURES POUR LES MARCHANDISES

4. 'Routes des Postes et des Voitures pour les Marchandises et pour les Voyages par l'Empire dans les principaux Etats de l'Europe', uitgegeven door R. en J. Ottens te Amsterdam, 1739-50. De kaart toont ook de post-verbindingen over zee.

rand van de kaart. Zowel een titelcartouche als een legende ontbreken. In een overzicht zijn de lengtes van de mijlen in negen verschillende landen opgenomen. De tekst op de kaart is in het Frans. Het afgebeelde gebied wordt in het noorden door de Sont, in het zuiden door Venetië, in het westen door de Theemsmonding en in het oosten door de oostelijke rand van Warschau begrensd. De toenmalige staatsgrenzen (Emden bij Holland, Oldenburg bij Denemarken enz.) zijn zorgvuldig met gestippelde lijnen weergegeven. Met oppervlakkige door de hand aangebrachte kleuren worden de poststeden in rood en hoofdroutes in oranje aangegeven. Vooral op het noordelijke gedeelte van de kaart hebben veel wegen een afstandsvermelding. Van het gebruik van dwarsstrepen en het posthoornsymbool voor de stations heeft men afgezien. Daarentegen heeft men wel overzeese postwegen opgenomen, bijv. die door de Zuiderzee van Harlingen naar Amsterdam, van Brielle naar London, evenals via Fünen naar Denemarken en van Stralsund naar Zweden. De bemoeienis van de uitgevers, met belangrijke informatie rekening te houden, blijkt uit het volgende historische detail: de wisselende grens tussen het Duitse en het Osmaanse rijk verliep enige tijd door een ten westen van Belgrado gelegen verbindingskanaal tussen de Save en de Donau. Deze grens werd als een rechte geschraffeerde dubbele lijn afgebeeld en van volgende gegraveerd tekst voorzien: 'Fossée qui sépare les deux Empires'. Overigens is de kaart ondanks het overvloedig gebruik van signaturen en tekst doorgaans overzichtelijk, wat vooral aan de nadrukkelijke afbeelding van de wateren te danken is.

Met de weergave van rivieren en kanalen werd het onvermijdelijk, dat men stootte op een voor Nederland en enige naburige provincies typisch postaal transportmiddel, de trekschuit. Sinds de aanleg van de trekvaart Utrecht-Amsterdam van 1626 tot 1628, waren in Holland de waterwegen eeuwenlang belangrijker dan de landwegen¹⁴. J.C. Olearius schreef in 1779 in zijn *Geographischen Hand- und Postbuch*...¹⁵: 'In denen gesammten Niederlanden werden alle Flüsse, wie solche von Natur sind, mittelst deren Barken zum Postwesen mitgebraucht. Die Postschiffe gehen zu gewissen Stunden ab, und kommen in gewissen Tagen und Stunden wieder an. Es ist eine Post zu Wasser daselbst eingerichtet'. Als dit op de rivieren niet mogelijk is, vervolgt hij, wordt door kanalen mogelijk gemaakt, wat in de natuur onmogelijk is. Een voorbeeld van het postverkeer te water voor een kleiner gebied is de *Reis Kaart door de oude en nieuwe oostelijke Departementen van het Koninkrijk Holland en het Hertogdom Oldenburg*. Behorende bij de *Reize van H. Potter door die gewesten, die te Haarlem bij François Bohn verscheen* (fig. 5). Het is een kopergravure met handgekleurde grenzen (37,5 x 46 cm). De kaart werd getekend en gegraveerd door W.C. van Baarsel. Het papier van de kaart heeft een watermerk dat een gaande en met een zwaard zwaaiende leeuw op een sokkel toont met het inschrift 'J. Kool & Comp'. Op het blad zijn drie trekvaarten weergegeven:

1. Groningen-Delfzijl, naar de bij Koeman geciteerde tabel van J.J. de Vries werd deze al in de jaren 1646-1650 gegraven.
2. Groningen-Nieuweschan, die volgens de schets bij

5. 'Reis Kaart door de Oude en Nieuwe Oostelijke Departementen van het Koninkrijk Holland en het Hertogdom Oldenburg', gegraveerd door W.C. van Baarsel en uitgegeven door François Bohn, Haarlem 1809. Met de postverbindingen van de trekvaarten.

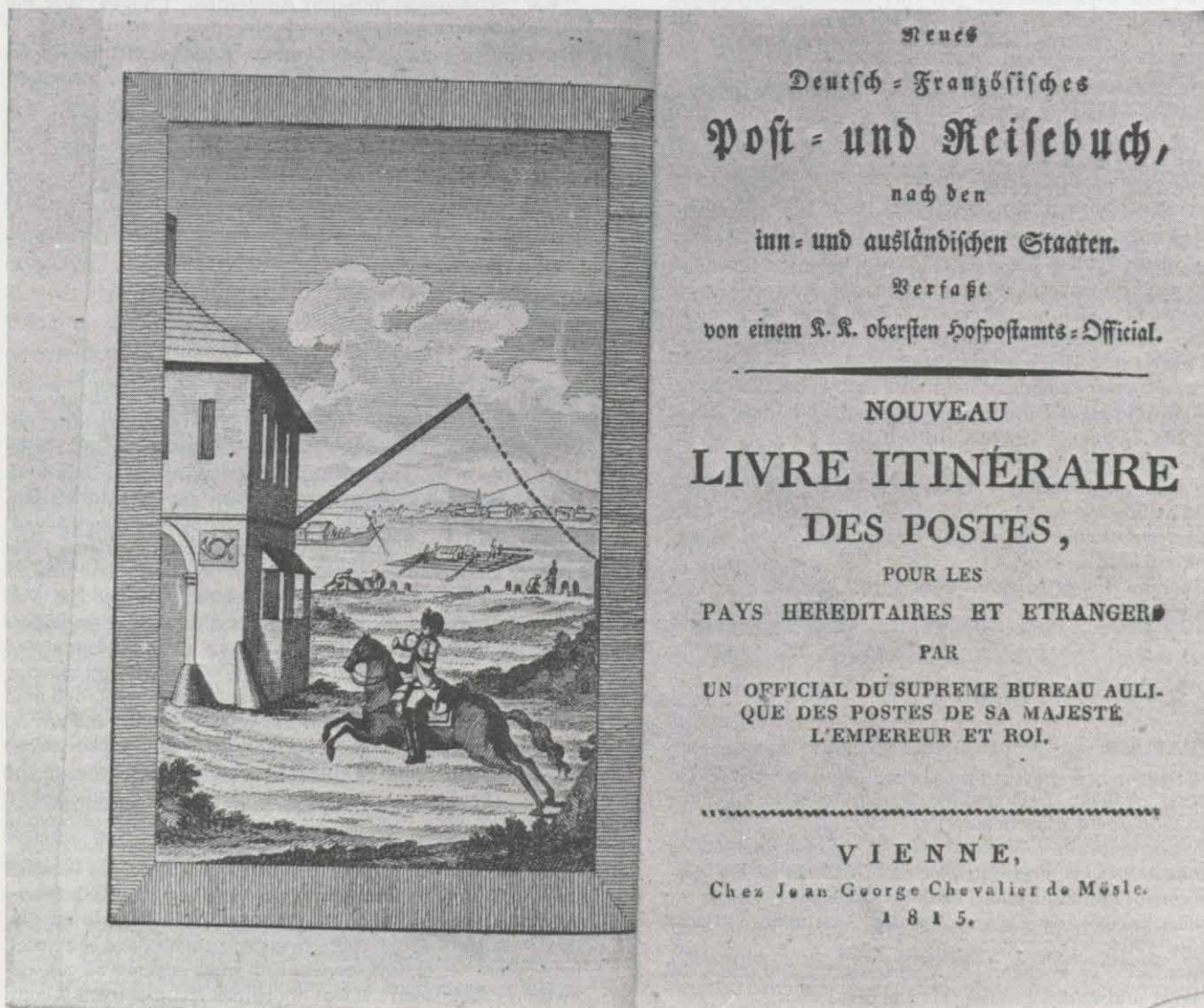
Koeman kort na 1665 in bedrijf genomen werd en met de Aa verbonden is

3. Aurich-Emden (22 km), die in 1799 gereed kwam en waarop tot 1868 een postschuit voer¹⁶.

De *Reis Kaart* bevat een speciaal voor het verslag van Potters rondreis (1808) vervaardigd excerpt van de kleine uitgave van de kaart van Oostfriesland van de Hollander W. Camp (1804, ongeveer 1:250.000), die eveneens door Van Baarsel getekend en gegraveerd werd.

Spoedig daarna verscheen onder Franse invloed in 1810 de eerste, naar de volle betekenis van het woord, echte Postkaart van Nederland¹⁷. Daar het onrustige tijden waren en er slechts een beperkt aantal kaarten door het Oorlogsdepartement uitgegeven werden, heeft de openbaarheid er weinig plezier van gehad. Als noodvoorziening werden van overheidswege verordeningen gepubliceerd, zoals de *Oldenburgische Postanzeiger* (ca. 1815), waarin voor de van de stad Oldenburg uitgaande posten vermeld staat: 'Montag (und Freitag), 7 Uhr abends fahrende Post über... Hesel.. Neuschanz... Auch nimmt sie Passagiere, Pakete und Gelder mit nach. . . Ostfriesland

und Grönningen und können Passagiers mit Treckscheuten entweder über Grönningen, Strobusch, Lemmer nach Amsterdam oder von Grönningen nach Dokum, Leuwarden durch ganz Westvriesland reisen'¹⁸. Tevens werden er veelvuldig post- en reisboeken zonder kaarten gepubliceerd, die voor grote gebieden informatie over de routes, haltes en afstanden gaven¹⁹, (fig. 6). Het gebrek aan afzonderlijke kaarten had men in Nederland al in 1773 geprobeerd op te lossen, toen J.Ch. Sepp in Amsterdam een *Reis- en Zak-Atlas* uitgaf, welke ook een blad met het trekvaartennet bevatte. De *Description succinte du Royaume de Hollande* (men leefde en sprak onder Frans bestuur!) van E. Maaskamp (Amsterdam 1808) bevatte slechts een overzichtskaartje, terwijl in het *Algemeen Reisboek door het Koninkrijk der Nederlanden* van J. Proost te Leeuwarden in 1821 ook een postkaart opgenomen was²⁰. Wat men naar huidige inzicht mist, is dat de kartografie maar weinig rekening gehouden heeft met de opkomst van de overzeese post. In de 17e eeuw waren er al bijzondere en gewapende postschepen, waarvoor later de Duitse term 'Paketboote' in de verschillende talen overgenomen werd²¹. Bij het

6. Post- en reisboek voor geheel Europa, met routes, halteplaatsen en afstanden, maar zonder kaart. Uitgegeven te Wenen in 1815.

toenemend gebruik van deze schepen zouden kaarten zeker van nut geweest zijn. Evenwel schijnt het, dat eerst na de succesvolle gebruik van stoomschepen in de overzeese postdienst en de ontwikkeling van het postverkeer over de gehele wereld in de tweede helft van de 19e eeuw, ook de kartografie weer aanzienlijk in voorgrond kon treden.

NOTEN

1. Ohmann, p. 163, 173.
2. Hessels, nr. 39.
3. De Dainville, p. 266-267.
4. Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen, Sign. Geogr. I. 305 I A; *Katalog Niedersachsen in der Reiseliteratur vergangener Jahrhunderte*. Göttingen und Oldenburg, 1980, nr. 168; Eckert II, p. 603. Niet bij Koeman. *Katalog Bundespostmuseum*, nr. 36.
5. Bonacker p. 68 nr. 3; *Lexikon zur Geschichte der Kartographie* 2, p. 629.
6. Eveneens Eckert II, p. 604; Niet bij Koeman.
7. Koeman III, Mor 1, nr. (41). Wawrik p. 148 e.v.
8. Koeman II, C & M 7, nr. (41).
9. Sandler, p. 85/86; *Katalog Bundespostmuseum* nr. 21 en 22 met fig. Koeman II, C & M 11, 2e deel nr. (128) 31.
10. Jaeger, p. 232 en 294; *Bundespostmuseum* nr. 26, 27; Bonacker, p. 84, nr. 25 (naar Bo. v. P. Schenck sr.).
11. In *Nieuwe Atlas*... van C & M (Koeman II, C & M 10, nr. (71); Harms, *Themen alter Karten*, nr. 69 p. 154/155.
12. Op deze bron heeft drs. P.C.J. van der Krogt te Delft mij gewezen (zie literatuurlijst).
13. Koeman III, p. 88.
14. Koeman, *Langs papieren wegen*, p. 4.
15. Olearius, deel II, p. 190.
16. De Vries en Focken, p. 304.
17. *Algemeene kaart van Holland met de Postrouten*. Zonder plaatsvermelding 1810, 87 x 73 cm, Depot Generaal van Oorlog; Bonacker, E III, e, nr. 10 (p. 65); Koeman, *Langs papieren wegen*, p. 10; Fig. in *Tijdschrift van het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap*, 54 (1937), p. 551 (naar Bonacker).
18. Staatsarchief Oldenburg, best. 292 nr. 21, deel 12; fig. in *Ausstellungskatalog, Herzog Peter Friedrich Ludwig 1755-1820*. Göttingen 1979, p. 160/161.
19. Het weergegeven deel van een anonieme auteur, 'k.k. oberst. Hofpostamt = Official', bevat op 194 pagina's 281 Europese routes, 1 register, 2 munttabellen en 1 afstandstabel van verschillende steden van Wenen. Wien, Möslle 1815.
20. Koeman, *Langs papieren wegen*, p. 111.
21. Klaus p. 1-4.

LITERATUUR

- Bonacker, Wilhelm, *Bibliographie der Straßenkarte*. - Bonn - Bad Godesberg: Kirschbaum-Vlg., 1973.
- Bundespostmuseum (Gottfried North), *Sonderausstellung Landkarten und Postroutenkarten: Dokumente der Geschichte*. - Frankfurt a.M., 1982-83. *Katalog*.
- Dainville, Francois de, *Le Langage des Geographes*. - Paris: Picard 1964.
- De Vries, J.Fr. en Focken, Th., *Ostfriesland: Land und Volk in Wort und Bild*. - Emden, Haynel 1881.
- Eckert, Max, *Die Kartenskunde*. - Berlin - Leipzig, 1921-1925. 2 dln.

- Elias, Werner, Road maps for Europe's Early Post Routes 1630-1780. In: *The Map Collector* 16 (Sept. 1981), p. 30-34.
- , Maps and Road Books of Europe's Mail Coach Era 1780-1850. In: *The Map Collector* 20 (Sept. 1982), p. 26-29.
- Harms, Hans, *Themen alter Karten*. - Oldenburg: Völker, 1979.
- Hessels, J.A., *Abrahami Ortelius Epistolae*. 1887. Herdruk Osnabrück: O. Zeller, 1969.
- Jaeger, Eckhard, *Prussia - Karten 1542-1810: Geschichte der kartographischen Darstellung Ostpreußens vom 16. bis zum 19. Jahrhundert*. - Weibsenhorn, 1982.
- Klaus, O., Die Post auf dem Weltmeer. In: *Meereskunde* 2, 9 (Berlin, 1908).
- Koeman, Cornelis, *Atlantes Neerlandici*. - Amsterdam. 1967-1971.
- , *Langs papieren Wegen: Momenten uit de geschiedenis van de Wegenkaarten van Nederland*. Utrecht, 1983.
- Krogt, P.C.J. van der, *Advertenties voor kaarten, atlanten, globes e.d. in Amsterdamse kranten 1621-1811*. - Utrecht: Hes, 1985. Nr. 760.
- Lexikon zur Geschichte der Kartographie von den Anfängen bis zum ersten Weltkrieg*. - Wien: Deuticke, 1986. (= Die Kartographie und ihre Randgebiete Bd. C/1 und C/2.)
- Ohmann, Fritz: *Die Anfänge des Postwesens und die Taxis*. - Leipzig: Duncker & Humblot, 1909.
- Olearius, Johann Christian, *Geographisches Hand- und Postbuch, welches alle Länder der Welt ... enthält, ... in drey Theilen*. - Wien, 1779. (Neue Auflage. Ursprünglicher Verfasser war Jakob Bianchi).
- Post, De, van den Neder-Rhijn*. - Utrecht, 1781-86. 10 Teile. Cat. Scheepvaart-Museum Amsterdam, I.S.449. War mir leider nicht zugänglich.
- Sandler, Christian, *Johann Baptista Homann, Matthäus Seutter und ihre Landkarten: Ein Beitrag zur Geschichte der Kartographie*. Herdruk: Amsterdam: Meridian Publ., 1979.
- Wawrik, Franz, *Berühmte Atlanten. Kartographische Kunst aus fünf Jahrhunderten* Dortmund: Harenberg, 1982. (= Die bibliophilen Taschenbücher Nr. 299.)

SUMMARY

Post maps from the Netherlands

The early private posts, which were established by sovereigns, cities, universities, etc., were in several European countries nationalized or transferred in a special management called 'Regie' (Thurn & Taxis 1506). After thus having extended to a more common institution, coach services were provided for passenger travel, and highways improved although not yet paved. Consequently a growing demand for road books and maps was created. Cartographers began to insert post routes and stations in the maps, so as did J. Danckerts about 1660 and Nic. Vischer in 1698. Amsterdam printers and publishers made post maps for foreign order (R. Carr, Anglia 1668) and reprinted many ones, mostly of French origin (Covens & Mortier according to Sanson - Jaillot). 1711 the fundamental post road map of J.P. Nell was published at Brussels. Out of riding and driving posts as well as highways there were marked the distances as short crosslines upon the direct junction - lines between the places. The engravers Schenk sen. and jun. published at Amsterdam very exact post road maps especially of Saxony and with a new stripe and point signature for "Post Kutsche". The route - map of Central - Europe which appeared between 1739 and 1750 at Amsterdam by the brothers R. and J. Ottens seems remarkable for showing overseas - postlines. In the Netherlands, since about 1626, rivers and canals have been used for all branches of post services with small covered barges, named the "Trek Vaart". It was not before 181 that the first complete post route map of the Netherlands was published by the Depot Generaal van Oorlog.

De kaartenverzameling in het gemeentearchief te Alkmaar

Alvorens het ontstaan en de inhoud van de kaartenverzameling toe te lichten, zal eerst in het kort besproken worden wie er zoal in en rondom Alkmaar kartografisch werkzaam waren en wat de voornaamste aanleidingen waren tot het maken van de kaarten.

Alkmaarse landmeters

De Alkmaarse (waterrijke) omgeving moet vroeger nogal wat werk voor landmeters hebben betekend vanwege het waterstaatkundige beheer in dit gebied. Helaas is er weinig bekend over de middeleeuwse landmeters en hun activiteiten door een gebrek aan archivalia uit die periode. Bekend is dat het land van de bewoners van de Vronergeest (bij Koedijk onder Alkmaar) in de twaalfde of dertiende eeuw al een door dijken beschermd bouw- en weidegebied was¹.

Vanaf begin zestiende eeuw zijn meer gegevens terug te vinden van de landmeters die in toenemende mate hun resultaten visueel gaan weergeven, gedeeltelijk ten behoeve van waterstaatkundige werken en processen. Grondadministratie blijkt ook een reden te zijn geweest om kaarten te gaan maken. De ongunstige verpachting van de 'Vroonlanden' (eigendom van de Graven van Holland) was voor de rentmeester van Karel V in 1529 aanleiding ca 1300 akkerperceeltjes niet alleen te laten opmeten, maar tevens in kaart te laten brengen².

Vanaf de vijftiende eeuw werden de landmeters door de overheid geadmitteerd alvorens zij hun ambt mochten uitoefenen. In het archief van het Hof van Holland komen de registraties voor van Alkmaarse landmeters die vanaf 1553 tot 1788 werden geadmitteerd. Enkele namen zijn: Lourys Pietersz., Adriaan Anthonisz. en zijn zonen Dirk Adriaansz. Schelven, Adriaan Metius en Anthonius Metius. Voorts Pieter Cornelisz. Cort, Gerrit Dircksz. Langedijck en zijn zoon Dirk Gerritsz. Langedijck en kleinzoon Jan van Heymenbergh, Thomas Sevenhuysen, Cornelis Claesz. Bommer, Jan Dircksz. Zoutman en Isaac Haringhuysen³. Daarnaast zijn nog vele anderen werkzaam geweest in en rond de stad Alkmaar, zoals Simon Meeuwz. van Edam die in 1540 voor de Graaf van Egmond kaarten maakte van de grafelijke bezittingen en een overzichtskaart van de Egmonder- en Bergermeren, waarop een Adriaan Anthonisz., de vader van het beroemde geslacht Metius, heeft zich beziggehouden met het ontwerpen van een nieuwe fortificatie voor de stad, zoals hij die in de zestiende eeuw ook voor andere steden de Noordelijke Nederlanden heeft gemaakt. Een heel interessante kaart van Lourys Pietersz. uit 1572 toont de stad in een uniek overgangsstadium: gedeeltelijk staan de nieuwe vestingswallen met bastions maar ook nog de oude muren met hun ronde torens er

op afgebeeld⁵. Pas na het beleg (1573) konden de vestingwerken worden voltooid.

Kaartboeken

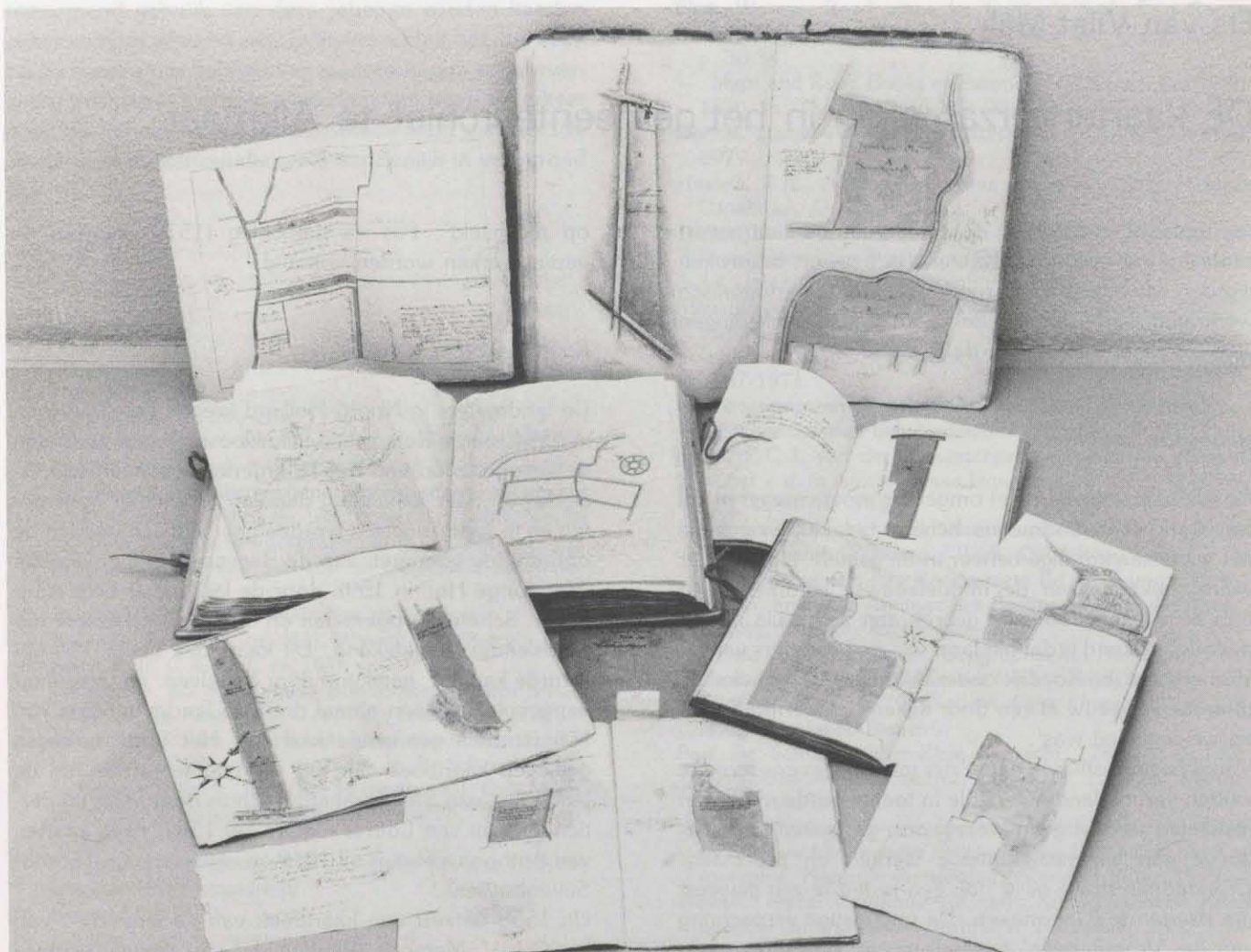
De landmeters in Noord-Holland kregen het druk toen in 1584, na de Reformatie, alle kloostergoederen tussen de zeven steden van het Noorderkwartier werden verdeeld, en naar aanleiding daarvan (opnieuw) opgemeten en in kaart moesten worden gebracht. Zo werden de onroerende goederen van de Bagijnen van het klooster 'Het Jonge Hof' in 1598 door de landmeter Dirk Adriaansz. Schelven opgemeten en in een *Chaertboeck der Stadslanden* opgetekend. Dit kaartboek bevat 110 gekleurde kaarten, getekend door Schelven, en werd later aangevuld met een aantal door de landmeter Bas van Meedemblick getekende kaarten⁶. Het oudst bewaard gebleven kaartboek van het stadsarchief is dat van de landerijen van Sint Elisabeth gasthuis bestaande uit dertien kaarten van Lourys Pieterz. uit 1567, twee kaarten van Anthonius Metius uit 1619 en een kaart van Thomas Sevenhuysen⁷.

Uit 1568 dateert een kaartboek van de landerijen van het O.L.V. Memorie (Papengilde) van Adriaan Anthonisz.⁸. Een ander kaartboek, dat teruggaat tot de zestiende eeuw, is dat van de landerijen van het weeshuis, met onder andere kaarten van de zeventiende eeuwse landmeters Jan Dircksz. Zoutman en Cornelis Claesz. Bommer, met los register van *Lantcaerten... gemeten bij Mr. Lourens Pietersz., gesworen lantmeter anno 1563*⁹. In het kaartboek van het Provenhuis van Gerrit Wildeman bevinden zich bij de kaarten van landmeter Isaac Haringhuysen nog de originele veldwerk-aantekeningen van omstreeks 1680¹⁰.

Droogmakerijen

Halverwege de zestiende eeuw waren Lourys Pietersz. en Adriaan Anthonisz. nogal actief bezig met het maken van kaarten voor het inpolderen van de vele meren rondom Alkmaar.

De stad had belang bij de inpoldering van de Egmonder- en Bergermeer (bestaande uit plassen, moerassen en eilandjes) gelegen ten westen van de stad. De jurisdictiegrenzen van Alkmaar reikten tot in dit gebied en men wilde de stadsgrachten (o.a. de Laet) via een nieuwe ringvaart laten uitkomen in de Egmonder- en Bergermeer om de vervuiling van die grachten tegen te gaan. Daardoor kon het uitgemalen water van de meren rechtstreeks via de stadsgrachten op de Schermeer worden geloosd. In 1563 werd met de Graaf van Egmond en de Heer van Bergen overeengekomen dat de stad zelf

Enkele kaartboeken uit het gemeentearchief van Alkmaar, 1563-1689.

de kosten van de aanleg van de 'Hoevervaart' zou betalen en akkoord zou gaan met de bedijking van de meren¹¹.

Ook later vonden vele landmeters bij de drooglegging van de grote Noordhollandse meren hun arbeid in de voorbereiding en de daarop aansluitende verkaveling. Vaak werd het in te polderen meer over het ijs gemeten, de diepte gepeild, grondmonsters genomen, een verkavelingsplan ontworpen en door hen de voorbereidende grondaankopen voor de bedijking verricht¹².

De stad Alkmaar maakte als stemhebbende stad van het Noorderkwartier, deel uit van de Staten van Holland en Westfriesland, die aan de bedijking van de Schermeer hun goedkeuring moesten hechten. Het stadsbestuur kon daarom voorwaarden stellen. Ze eiste als tegemoetkoming voor het verlies van haar visgronden 700 morgen (ca. 544 ha.) in de bedijkte Schermeer. Zo kreeg de stad tegen het einde van 1634, na de drooglegging van de Schermeer, verschillende kavels à 15 morgen toegewezen die in het kavelregister omschreven¹³ en terug te vinden zijn op de kavelkaart uit 1635 van Pieter Wils.

Ontstaan van de verzameling

De kaartenverzameling in het Alkmaarse archief bestaat deels uit kaarten afkomstig uit archieven en deels uit

kaarten van de atlasverzameling die de Alkmaarse apotheker C.P. Bruinvis rond 1836 begon aan te leggen en die hij in 1885 aan de gemeente Alkmaar schonk. Daar zijn later door aankopen en schenkingen veel exemplaren bijgekomen, waar vooral zijn zoon Cornelis Willem, de latere stadsarchivaris voor zorgde¹⁴.

Cornelis Willem Bruinvis werd in 1829 te Alkmaar geboren en overleed aldaar in 1922. In 1900 werd hij (op 70-jarige leeftijd) onbezoldigd gemeentearchivaris, een functie die hij tot 1917 uitoefende. Hij was opgeleid tot bouwkundig tekenaar maar werd later evenals zijn vader apotheker. Belangstelling voor de topografie en geschiedenis van zijn geboortestad en omgeving kreeg hij met de paplepel ingegoten. Naast een bibliotheek bezat zijn vader omvangrijke atlassen van verschillende steden (o.a. Amsterdam en Leiden) die hij om financiële redenen genoodzaakt was in 1865 bij Fred. Muller te laten veilen. Gelukkig had hij toen al zijn Alkmaarse verzameling aan zijn zoon overgedaan. Behalve schilderijen, prenten en kaarten omvatte de collectie ook zegels, penningen en andere curiosa die ondergebracht werden in het in 1875 geopende Stedelijk Museum. Bruinvis tekende veel na, het werden uiterst nauwkeurige kopieën van zowel kaarten als tekeningen. Daarnaast catalogiseerde hij zijn gehele verzameling zodat in 1890 de catalogus van de prentverzameling van Alkmaar en omstreken verscheen¹⁵. Hierin staan 53 kaarten beschreven

zowel archiefstukken als verzamelde exemplaren. Verschillende supplementen volgden, de laatste in 1900 met zo'n 250 kaarten van 'Alkmaar en omliggende dorpen en Noordhollandsche Provinciale, Polder-, Kanaal- en Spoorwegkaarten'. Op dit moment bevat de verzameling ca. 1200 kaarten waarvan 300 in manuscript-vorm. Tweederde van de verzameling stamt van vóór 1900.

De kaarten zijn als volgt ingedeeld:

- I Kaarten van de gemeente Alkmaar
- II Kaarten van gedeelten van de gemeente Alkmaar
- III Kaarten van de gemeente Alkmaar en Omstreken
- IV Kaarten van Noord-Holland
- V Kaarten van Nederland
- VI Kaarten van de regio-gemeenten
- VII Kaarten van de waterschappen

Zonder de pretentie te hebben volledig te zijn, wil ik hier enkele van de belangrijkste kaarten noemen.

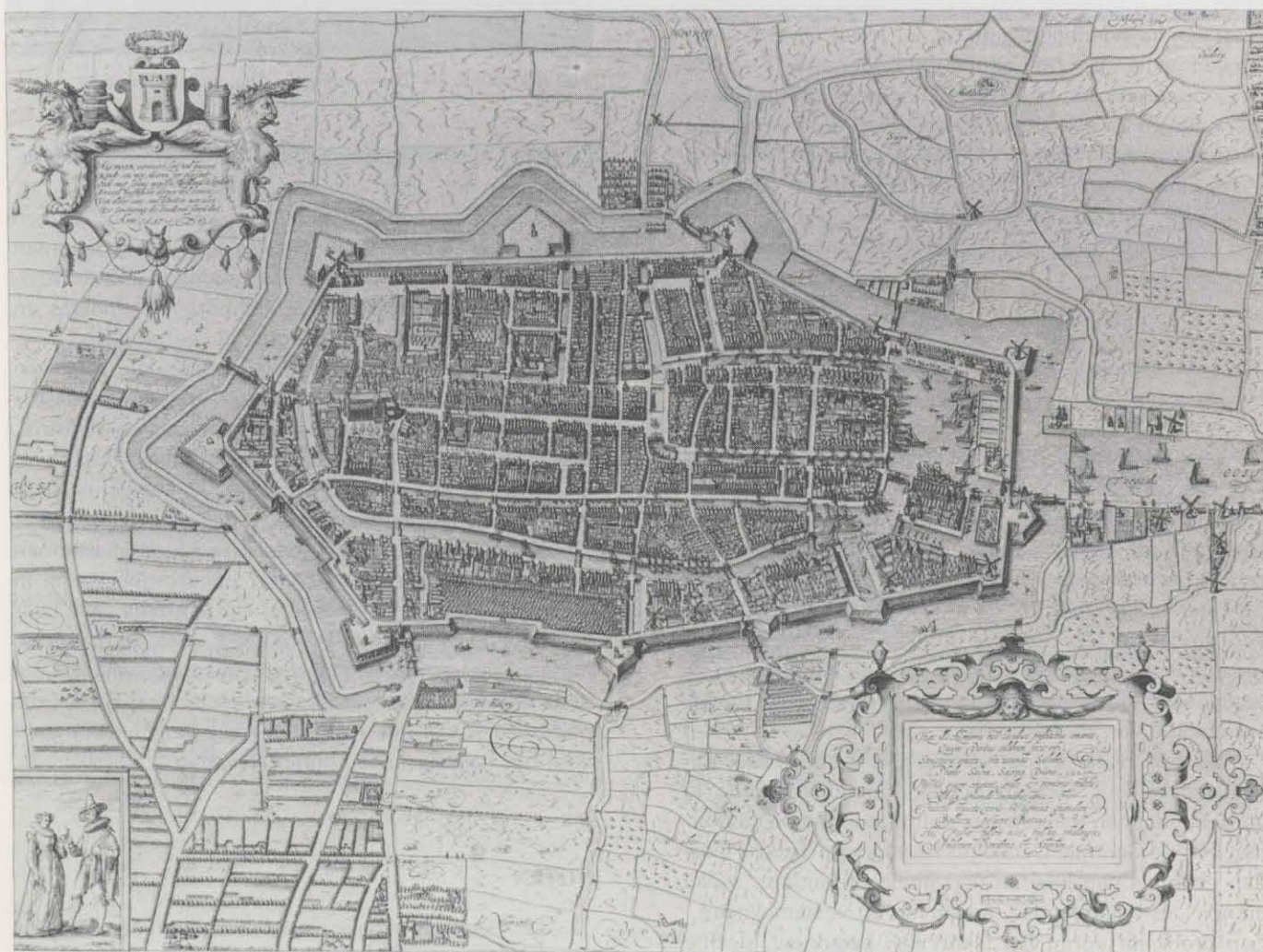
Een vroege kaart van Alkmaar en omgeving, in 1565 gemaakt door Lourys Pietersz., is in de verzameling aanwezig. Andere Alkmaarse stadsplattegronden uit de zestiende eeuw berusten elders. Zo verschijnt in 1597 de door Adriaan Anthonisz. opgemeten en door Cornelis Drebbel gegraveerde stadsplattegrond in druk (de koper-

plaat berust nog in het stadsarchief). Merkwaardig is dat er maar één afdruk bekend is uit 1597, die zich in Madrid bevindt in een deel van het Stedeboek van Braun en Hogenberg¹⁶.

De kaarten van Drebbel in de Alkmaarse verzameling stammen alle uit 1747 uit de kroniek van G. Boomkamp *Alkmaar en deszelfs geschiedenissen*. Drebbels oorspronkelijke plattegrond heeft als voorbeeld gediend voor de kaarten van Kaerius, Blaeu, Janssonius en vele anderen.

Eeuwenlang veranderde het stadsbeeld nauwelijks zodat de koperplaten lang meegingen. In 1823 veranderde de stad dermate door de aanleg van het Noordhollands kanaal dat een nieuwe kaart werd opgemeten door de landmeter van het kadaster S.P. van Diggelen. Vanaf de tweede helft van de 19e eeuw verschijnen steeds vaker nieuwe kaarten van Alkmaar door de uitbreiding buiten de stadssingels. Deze kaarten zijn in de verzameling aanwezig.

Tot de 'Kaarten van gedeelten van de gemeente Alkmaar' behoort ondermeer een ontwerptekening van de Alkmaars vestingbouwer Adriaan Anthonisz. betrekking hebbende op een gedeelte van de stad met nieuwe vesting, hetgeen getuigt van het vroegere bestaan van meer kaarten van zijn hand betreffende de vestingwer-

Plattegrond van de stad Alkmaar, opgemeten door Adriaan Anthonisz., gegraveerd door Cornelis Drebbel, 1597 (Gemeente-archief, Alkmaar).

ken die helaas niet meer bewaard zijn gebleven. Voorts zijn er vele manuscriptkaarten aanwezig van de verkaveling en de aanleg van de Alkmaarder Hout, onder andere die van de landmeter Bas van Meedemblick uit 1607 en de fraaie kaart van de stadstimmerbaas A. van Panders (die in 1765 ook in kopergravure verscheen).

De kaarten van 'Alkmaar en Omstreken' bevatten nogal wat exemplaren die te maken hebben met waterstaatkundige en civieltechnische zaken als trekvaarten, overtooms, aanleg en onderhoud van bruggen, wegen, kanalen, spoorlijnen, enz.

Naast de bekende overzichtskaarten van Holland en Nederland zijn ook verschillende achttiende-eeuwse uitgaven van de kaarten van het Hoogheemraadschap van Uitwaterende Sluizen aanwezig.

Van de regiokaarten zijn apart te noemen de kaart van Johan Blaeu van de Heerlijkheid Bergen uit ca 1640 en een reiskaartje van Heiloo en Omstreken voor de pelgrims naar de O.L.V. kapel Ter Nood uit 1703.

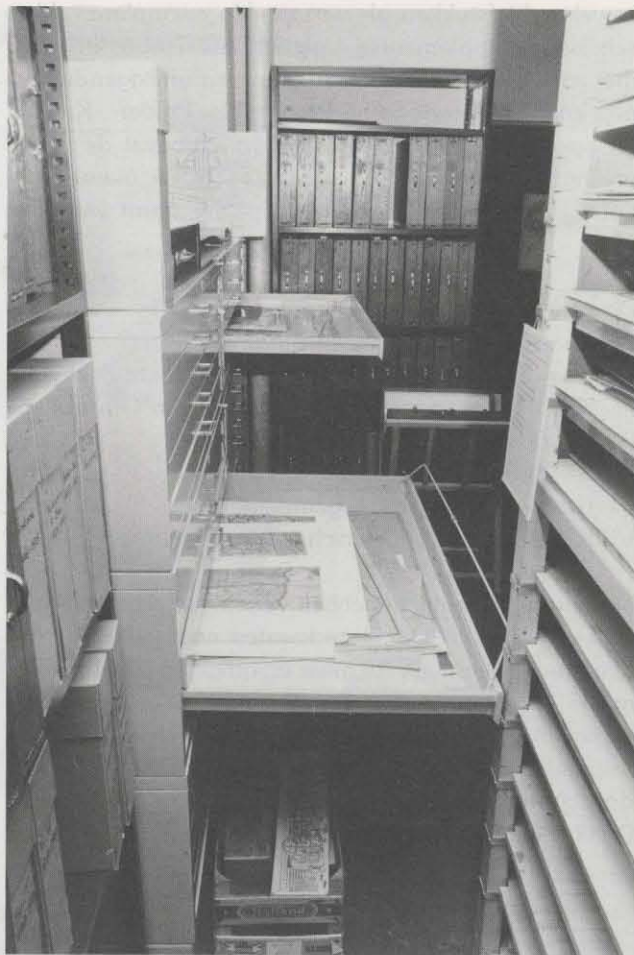
Tot de kaarten van waterschappen behoren bijzondere zestiende-eeuwse exemplaren waarvan een aantal op perkament. Genoemd mogen worden de kaart van de onbedijkte Egmonder- en Bergermeer van Lourys Pietersz. uit ca 1555 en die van de bedijkte Egmonder- en Bergermeer van Adriaan Anthonisz. uit 1568. Van zijn hand is vermoedelijk ook de prachtige perkamenten kaart van de Wieringerwaard uit ca. 1611. Diverse kaarten van vader en zoon Langedijk, onder andere van de Egmondermeer, de onbedijkte Wogmeer en het Geestmerambacht én een aantal kopieën van deze en andere kaarten van J.D. Zoutman (midden zeventiende eeuw). Verder kaarten van de onbedijkte Schermeer, Wormer, Startmeer, enz., alsmede vele gedrukte kaarten, ook van de polders in de kop van Noord-Holland, waaronder de Zijpe.

Toegankelijkheid van de verzameling, conservering en beheer

De verzameling is gedeeltelijk toegankelijk door middel van een gebiedscatalogus met neveningen op nummer, auteur, plaatsnaam en thema. Tevens is een fotocatalogus aanwezig. Helaas is nog niet de gehele verzameling gecatalogiseerd. Veel tijd kost het om met name de kaarten afkomstig uit de archieven goed te beschrijven omdat de bijbehorende stukken ontbreken of nog moeten worden teruggevonden. Evenals elders zijn in de vorige eeuw de kaarten uit de archieven gehaald zonder vermelding van de herkomst.

De beschrijvingen worden gemaakt volgens de beschrijvingsregels voor kartografische documenten mede in verband met een toekomstige automatisering en aansluiting met de Centrale Catalogus Kartografie. Tevens worden er foto's van kaarten verzameld uit andere, zowel binnen- als buitenlandse, archieven en verzamelingen. Een probleem vormt het tekort aan personeel, slechte huisvesting en een beperkt budget.

Tot 1966 was het archief samen met het Stedelijk Mu-

Het depot van de Topografische Atlas van Alkmaar.

seum in het stadhuis gevestigd, daarna verhuisde het archief naar het 'eigen gebouw' aan de Oudegracht (nr. 247). Door de nieuwe regionale functie (dat wil zeggen het beheer van de archieven van de gemeenten Akersloot, Bergen, Castricum, Egmond, Graft-de Rijp, Heiloo, Langedijk Schermer, Schoorl, St. Pancras en Warmenhuizen), was dit gebouw al snel te klein.

De Topografische Atlas beschikt momenteel over een (zeer brandbare) studiezaal/werkkamer waar de atlasbeheerder en een medewerker werkzaam zijn en de foto's, ansichten, bouwtekeningen en catalogi staan opgesteld. Daarnaast is er een ruimte (zonder klimaatbeheersing) voor de kaarten en prenten.

Omdat de kaarten zoveel mogelijk in zuurvrij kartonnen passe-partouts worden gezet en opgeborgen liggen in horizontale ladekasten, hetgeen een kostbare zaak is, is een beperkt budget niet bevorderlijk voor de conservering van de verzameling. Het zou zeer wenselijk zijn dat in de toekomst betere faciliteiten beschikbaar komen die noodzakelijk zijn om deze belangrijke verzameling goed voor het nageslacht te kunnen bewaren.

NOTEN

1. J.P. Geus, Het Vronlegeister ambacht, één der oudste bedijkingen van Holland. - In: *Alkmaars jaarboekje* 9 (1973), blz. 58-79.
2. J. Belonje, *Het Hoogheemraadschap van de Uitwateren-*

Studiezaal van de Topografische Atlas van Alkmaar.

- de Sluizen in Kennemerland en Westfriesland. - Wormerveer 1944, blz. 6-9.
3. Y.M. Donkersloot-de Vrij, *Topografische kaarten van Nederland vóór 1750*. - Groningen, 1981 blz. 44 e.v.
4. Deze kaarten bevinden zich in de Archives Nationales te Parijs; H. Schoorl, De Kwakelsluis en de Brantgen Jan Heinesmolens. In: *Alkmaars jaarboekje* 8 (1972), blz. 77-100.
5. ARA, Inventaris Hingman, inv.nr. 2514; Th.P.H. Wortel, Een merkwaardige kaart van Alkmaar en Omstreken. - In: *Alkmaars jaarboekje* 6 (1970), blz. 93-95.
6. Stadsarchief Alkmaar, inv.nr. 1361.
7. Verzamelinventaris nr. I, Archief van het St. Elisabethsgasthuis te Alkmaar, inv.nr. 46.
8. Verzamelinventaris I, Archief van de parochie van Alkmaar van voor 1573, inv.nr. 19.
9. Verzamelinventaris I, Archief van het Burger Weeshuis, inv.nr. 88.
10. Verzamelinventaris I, Provenhuis van Gerrit Florisz. Wildeman, inv.nr. 4.
11. H. Schoorl, De Bedijking van de Bergermeer. - In: *Alkmaars jaarboekje* 6 (1970), blz. 67-92.
12. P.S. Teeling, *Repertorium van de oud Nederlandse landmeters, 14e tot 18e eeuw*. - Apeldoorn, 1982 blz. III-3.
13. Schermeerarchief, inv.nr. 735.
14. H.E. van Gelder, *Levensbericht van C.W. Bruinvis*. - Leiden, 1922.

15. C.W. Bruinvis, *Catalogus der Prentverzameling over Alkmaar en Omstreken*. - Alkmaar, 1890.

16. F.C. Wieder, Merkwaardigheden der oude cartografie van Noord-Holland. - In: *Tijdschrift van het Koninklijk Aardrijkskundig Genootschap XXXV* (1918), blz. 702.

SUMMARY

The Alkmaar Municipal Archives' map collection

The maps collected by the chemist C.P. Bruinvis in the nineteenth century and granted to the Alkmaar Municipal Archives form the basis of the present collection. Archival and other maps were added to this collection later on. Nowadays the map collection consists of c. 1200 maps (300 of which in manuscript). Two thirds are pre-1900. Very important are the ms. map-books, which were made on behalf of the administration of institutional landholdings in the 16th and 17th centuries. Also of great importance are the maps relating to water-development (land reclamation and so on) in the surroundings of the city of Alkmaar, in which local surveyors or map-makers played a significant role.

Although a lot of maps have not yet been described (because the record-office is understaffed), most of the maps are made accessible by means of a (not published) regional catalogue.

De kaart van de Nederlanden van Matthias Zündt (1568)*

Enkele nieuwe publikaties over oude kaarten van de Nederlanden zijn een aanleiding - en tevens een uitgangspunt - om een kaart van het noordwestelijk deel van het Europese vasteland, in 1568 door Matthias Zündt in Neurenberg uitgegeven, nader te bekijken en wel:

TABVLA COMPLECTENS TOTAM BELGICAM. FLANDRIAM. BRABANTIAM. SEELANDIAM. HOLLANDIAM. FRISIAM, HANNONIAM. GELRIAM. ECZ / CVM ALIJS QVIBVSDAM LOCIS ADIACENTIBVS
De titel staat boven de bovenrand. Boven half rechts bevat een cartouche de tekst AERE POTES PARVO REGIONES VISERE: / MVLTAS / QVAS BREVITER MONSTRAT NOSTRA / TABELLA TIBI (Op een kleine koperplaat kunt u vele landen zien, zoals uit onze kaart beknopt blijkt). Onder in die cartouche staan vier schalen afgebeeld:

29 mm = 6 Braban: Magna Milliarum, 34 mm = 5 Frisia
Mi: Comunia & Germania, 15 mm = 5 Bra: mi: parva,
19 mm = 4 Galliae Milliarum (ca. 1:1,3 miljoen).

Boven rechts staat het impressum zonder kader: Cum Gratia & / Priuilegio Im = / perialij / Zu Nurmberg / bey Mathias / Zündten. / Außgangen. / Anno. 1568
Het is een kopergravure in twee platen. De kaart meet in haar geheel 29,5 x 47,5 cm plus ca 1,5 cm voor de titel boven de rand. Het in kaart gebrachte gebied reikt van Londen (NW) tot de monding van de Weser (NO) en van Warburg in Westfalen (ZO) tot Parijs (ZW).

Matthias Zündt (ook Zyndt, Zinth, Cynthius e.d.) is in de geschiedenis van de Duitse kartografie een heel interessante figuur. Hij leefde van ca 1498 tot 1572 in Neurenberg. Van beroep was hij goudsmid en hij is waarschijnlijk via de metaalgravure tot de kopergravure gekomen. De eerste gravures die aan hem worden toegeschreven, dateren uit omstreeks 1551 en zijn versieringsmodellen voor goudsmiden. De eerste kartografische en topografische kopergravures van Zündt zijn uit het jaar 1565. Indien men de kaarten van Oostenrijk door Wolfgang Lazius (vanaf 1545) buiten beschouwing laat, is Matthias Zündt de eerste kaartmaker in het Duits-sprekende gebied die de techniek van de kopergravure heeft toegepast.

Zündt had met zijn kaarten en topografische prenten in het geheel geen wetenschappelijke bedoelingen. Hij gaf ze uit om het publiek te laten zien wie de hoofdpersonen waren in het toenmalig gebeuren en waar die belangrijke gebeurtenissen zich allemaal afspeelden. Zijn prenten brachten in de eerste plaats de oorlogen tegen de Turken in Hongarije, op Cyprus, Malta en bij Lepanto in beeld. In 1566 verscheen zijn eerste kaartje van Hongarije (*Das Khynigreich Hungern*, 28 x 40 cm) waarbij hij uitging van de kaart van Hongarije door Lazarus Secretarius uit het jaar 1528. Zijn werkwijze komt duidelijker tot uiting in de grote kaart van Hongarije (*Neuwe und grundliche beschreibung des ganczen Kunigreichs Hungern mit den anstossenden Landen*, 50 x 87 cm). Deze kaart steunt op de grote kaart van Hongarije van Wolfgang Lazius uit

1556. Maar Zündt heeft er een groot aantal nieuwe historische en topografische gegevens in verwerkt die hij aan andere bronnen had ontleend. Deze versie van Zündt werd door Gerard de Jode gekopieerd en aanvankelijk los, later ook in zijn atlassen van 1578 en 1593 uitgegeven.

Matthias Zündt hield zich in zijn werk ook met de Nederlandse geschiedenis bezig. In 1569 liet hij een portret van prins Willem van Oranje verschijnen. Op de achtergrond daarvan ziet men de overtocht van een leger over een rivier, waarschijnlijk Willems overtocht over de Maas begin oktober 1568. Ook de hier besproken kaart verscheen al in 1568. Het lijkt geen twijfel dat zij eveneens gemaakt werd om de lezer een beeld te geven van het gebied waar zojuist de vrijheidstrijd van de Nederlanden een aanvang had genomen. Allegorische figuren die op zeemonsters in de Noordzee rijden, voeren de vlaggen van Engeland, Frankrijk, Spanje en Denemarken-Noorwegen. In het Duitse deel zien we kleine soldatenfiguurtjes die op weg zijn naar de Nederlanden. Bij bepaalde plaatsen worden in het kort gebeurtenissen vermeld die er hebben plaatsgevonden. De meeste daarvan echter hebben met het toenmalige gebeuren niets te maken. Zo staat bij Brugge het jaar 1482 met de belegering door keizer Frederik III. Bij Düren (1543) en Therouanne (1553) worden de veroveringen door Karel V vermeld. Bij Calais noteert Zündt de verovering (1346) en het verlies daarvan (1550) voor de Engelsen; bij Münster de terechtstelling van de Wederdopers in 1535.

Door het vermelden van gebeurtenissen in het jaar 1568 is de kaart nog iets nauwkeuriger te dateren. Op alle exemplaren staat de slag bij Heiligerlee, dicht bij Winschoten, waar Lodewijk van Nassau op 23 mei 1568 werd verslagen. Nog verder komen wij door de vergelijking van twee verschillen staten van de koperplaat.

Staat a):

zonder de onder b) vermelde tekst
(exemplaar: British Library, London)

Staat b):

bij *Neustat* aan de Maas staat een kruisje en rechts van de Roer staat de tekst: *Bey dem + ist des Princz Von / Orangien Mit seynen Exercitū / ubern Maßa kummen / dien*

(exemplaren: Germanisches Nationalmuseum, Nürnberg; Württembergische Landesbibliothek, Stuttgart; Universitätsbibliothek, Basel).

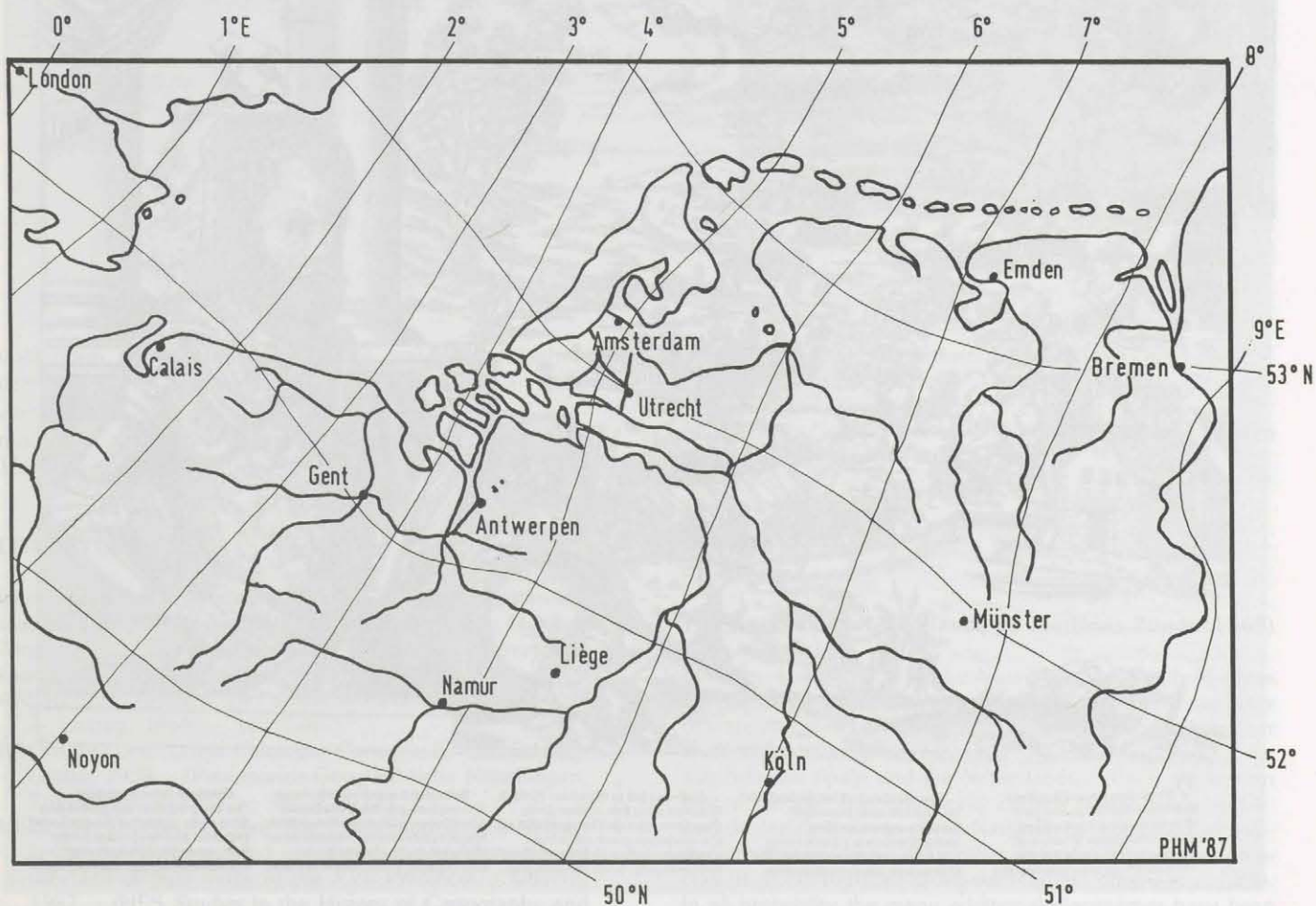
Het is een open vraag of staat a) een proefdruk is dan wel of de kaart inderdaad vóór oktober 1568 is verschenen.

De hele opzet van Zündt's kaart is zeer merkwaardig. Ten opzichte van de kaartrand maakt de kustlijn van Holland een te kleine hoek; de kust van Friesland wijkt zelfs naar het oosten terug. Het Duitse gedeelte van de Rijn verloopt recht noord-zuid. Dit doet sterk denken aan de slechts gedeeltelijk bewaard gebleven kaart van Jan van Hoirne uit 1526. In principe zou men dus kunnen hopen de kaart van Van Hoirne aan de hand van die van Zündt te kunnen reconstrueren. Dit mag een aantrekkelijk idee zijn, maar tegen een gedetailleerde

* Vertaald door H.A.M. van der Heijden

Kaart van de Nederlanden van Matthias Zündt, 1568, 29.5×47.5 cm (Germanisches Nationalmuseum, Nürnberg).

Vertekenningsnet van de kaart van de Nederlanden van Matthias Zündt, 1568.

analyse blijkt deze theorie al gauw niet bestand te zijn. De kaart van Zündt vertoont geen aanduiding van lengte en breedte. Wanneer men een vertekeningsnet construeert, blijkt de gehele kaart een verdraaiing van ongeveer 30° in oostelijke richting te vertonen. Wanneer men met het oog hierop de literatuur raadpleegt, komt men tot de verrassende ontdekking dat de kaart van Zündt een ambachtelijk slecht uitgevoerde maar overigens vrij getrouwe kopie is van de wandkaart van Gerard de Jode van 1566. Ook de vergelijking van topografische details levert hiervoor een groot aantal bewijzen, van de vermelding *Terwane fruit* tot aan de zandbank *Die Haeken* bij Texel.

De wandkaart van De Jode was overigens niet de enige bron. Antwerpen en Calais worden bij Zündt als kleine plattegronden in vogelvlucht afgebeeld. Daarvoor hebben schetsen uit die tijd hem waarschijnlijk als voorbeeld gediend. Andere kleine stadsbeelden zoals Keulen, Amsterdam en Bremen zijn louter fantasie-produkten. Zuidwest-Engeland ontbreekt bij De Jode helemaal. Hier heeft Zündt mogelijk een kaart van de Britse eilanden gevolgd die op het ontwerp van George Lily berust. Ook voor het gebied ten oosten van Rijn en Dollart moest Zündt tot andere bronnen zijn toevlucht nemen. Zijn weergave is hier echter zo grof en gebrekkig dat het onmogelijk is na te gaan welk model hij gevolgd heeft. Het

hele gebied tussen Rijn en Weser is veel te veel naar het westen verschoven en ook de loop van de rivieren klopt niet. Zündt heeft hier bijzonder onhandig geprobeerd gegevens uit verschillende bronnen te verwerken. Dit blijkt bijvoorbeeld uit de toevoeging van de naam *Nest* aan het eiland in de Dollart. Die naam komt bij De Jode niet voor maar wel op de kaart van Friesland van Jacob van Deventer.

De kaart van Zündt van de Nederlanden heeft nog een derde druk beleefd.

Staat c):

boven rechts onder Anno 1568 werd toegevoegd: *Joan Bussema- / cher exc. / Coloniae* (exemplaar in de collectie Louis Loeb-Laroque, Parijs; het exemplaar in Stuttgart ging in 1945 verloren).

Overall op de kaart werden steden met hun namen toegevoegd, in totaal meer dan honderd stuks. Uit vergelijking blijkt dat die toevoegingen zijn overgenomen van de in 1585 verschenen provinciekaarten van Mercator.

Hoe de koperplaat van Zündt in Keulen is terechtgekomen, is niet bekend. Johann Bussemacher was van omstreeks 1580 tot omstreeks 1616 als uitgever en drukker in Keulen werkzaam. Hij werkte nauw samen met de geograaf, kartograaf en graveur Matthias Quad (1557-1613), die sinds 1587 in Keulen woonde. De latere toe-

Portret van Willem van Oranje met de overtocht over de Maas, door Matthias Zündt. 1569 (Rijksmuseum-stichting, Amsterdam).

Kaart van de Nederlanden van Matthias Zündt, staat b; detail Maastricht en omgeving met de tekst betreffende de overtocht van Willem van Oranje over de Maas (Germanisches Nationalmuseum, Nürnberg). Rechts detail van staat a zonder de toelichtende tekst (British Library, London).

voegingen wijzen duidelijk op het graveer-handschrift van Quad. Het is denkbaar dat de bewerking van deze verouderde koperplaat zijn eerste werk voor Bussemacher is geweest. Deze derde staat zou dus omstreeks 1590 moeten zijn gedrukt.

LITERATUUR

Deze bijdrage is het eerste resultaat van een diepgaand onderzoek naar de kaarten en topografische drukken van Matthias Zündt dat door de auteur wordt verricht. Met betrekking tot de kaart van de Nederlanden volgt hier een literatuur-opgaaf:

- ANDRESEN, Andreas, *Der deutsche Peintre-graveur*, Bd. 1. - Leipzig, 1864. - blz. 1-46.
 BAGROW, Leo, *Ortelii Catalogus Cartographorum*, Bd. 2. - Gotha, 1930. - (Petermanns Geographische Mitteilungen, Ergänzungsheft 210). - blz. 118-121.
 HEIJDEN, H.A.M. van der, *The oldest maps of the Netherlands. An illustrated and annotated carto-bibliography of the 16th century maps of the XVII Provinces*. - Utrecht, 1987. - (HES Studies in the History of Cartography and Scientific Instruments II).

MEURER, Peter H., *Einzelkarten des Matthias Quad 1557 - 1613*. Mönchengladbach, 1984. (Monumenta Cartographica Thénaniae I).

SCHILDER, Günter, *Monumenta Cartographica Neerlandica I*. - Alphen aan den Rijn, 1986.

SUMMARY

The map of the Netherlands by Matthias Zündt (1568)

Between 1565 and 1571 the Nuremberg goldsmith Matthias Zündt (1498?-1572) was active as an engraver and publisher of maps and views on topical events. In 1568 he made a rather crude map showing the places relevant to the beginning of the war between Spain and the Netherlands in the northwestern part of Europe. Topographically Zündt's map is based on Gerard de Jode's wallmap of the Netherlands, combined with some information drawn from other sources. Johann Bussemacher (fl. 1580-1616) re-issued the map at Cologne in c. 1590. In all probability the many additional placenames have been engraved by Matthias Quadt.

Inzendingen van deze rubriek zenden aan drs. E. Fleurbaay, Keizersgracht 570, 1017 EM Amsterdam.

Verslag van het 'Vierde Historisch Kartografische Colloquium te Karlsruhe' gehouden in maart 1988.

Sinds 1982 wordt om de twee jaar het 'Kartographiehistorische Colloquium' gehouden. Dit is een congres dat binnen in het Duitstalige gebied georganiseerd wordt. Hiertoe nam Wolfgang Scharfe uit Berlijn in het begin van de tachtiger jaren het initiatief. Na succesvol verlopen conferenties in Bayreuth (1982), Lüneburg (1984) en Wenen (1986) troffen van 17 tot 19 maart 1988 meer dan tachtig kaarthistorici uit Duitsland, Oostenrijk, Zwitserland, Nederland, Groot-Brittannië en Israël elkaar.

De negenentwintig voordrachten omvatten vele verschillende onderwerpen. Achtereenvolgens werden lezingen gehouden met als titel: Grondslagen en methoden van de geschiedenis van de kartografie (Wolfgang Scharfe, Berlijn); De Oostenrijkse bijdrage tot de kartografische ontsluiting van Oost-Afrika in de negentiende eeuw (Ingrid Kretschmer, Wenen); De oriëntering op oude en nieuwe kaarten van het Heilige Land (Naftali Khadmon, Jerusalem); Computergestuurd onderzoek naar de geometrische structuur en genese van de portolaankaart door Petrus Roselli uit 1449 (Peter Mesenburg, Essen); De ontwikkeling van het cultuurlandschap in het gebied rondom Passau met behulp van oude manuscripten (Johann-Bernard Haverstath, Passau); Methoden en inrichting van het in bewerking zijnde werk *Imago Poloniae* (Thomas Niewodniczanski, Bitburg, Rheinland-Pfalz); De wegenkaarten 1:300.000 van de Pruisische opname uit het einde van de negentiende en begin twintigste eeuw (Theo Müller); De Beaurain Oberrheinkarte uit 1782 (Heinz Musall, Karlsruhe); De topografische opname in de Badische Markgraafschappen in de 18e eeuw (Eugen Reinhard, Karlsruhe); Het rivierkartografische werk door C.F. von Wiebeking in het einde van de achttiende en het begin van de negentiende eeuw (Paul van den Brink, Utrecht); J. Michal's manuscript-atlas van het Zwabische gebied uit de eerste helft van de achttiende eeuw (Joachim Neumann, Karlsruhe); Het belang en de techniek van fascimilering aan de hand van de kaart van Vernagt-Ferner uit 1889 (Kurt Brunner, Karlsruhe); Pruisisch en Oostenrijks Silezië op de grootschalige handgetekende kaartboeken van Smettan-Schulenburg en de Josephinischen Landesausschnitt in de tweede helft van de achttiende eeuw (Klaus Lindner, Berlijn); De Oostenrijkse Meridiaanmeting van 1763 door J. Liesganig (Franz Allmer, Graz); De kopergravure in de late negentiende en vroege twintigste eeuw (Walter Leibbrand, Kernen i.R.-Stetten, Baden-Württemberg); De afbeelding van het landschap op Beierse kaarten uit de late achttiende en vroege negentiende eeuw (Hans Wolff, München); Het kaartenarchief van het Landesvermessungsamt Nordrhein-Westfalen (Ralf R. Asmus, Wachtberg-Liessem, Nordrhein-Westfalen); De Duitse landmeetkundige overheid van 1938 tot ná de tweede wereldoorlog (Horst-Peter Bertin-champ, Eltville, Hessen); Notities bij de Duitse wegenkaarten uit de vijftiende tot de negentiende eeuw (Karl-Heinz Meine, Bad Honnef, Nordrhein-Westfalen); Duitse fietskaarten uit de late negentiende en vroege twintigste eeuw (Wolfgang Lierz, Bornheim, Nordrhein-Westfalen); C. Blödnars *Theatrum Belli Rhenani* uit 1713 (Walter Sperling, Trier); Naar aanleiding van de bewerking van de kaart van de Hugenotenorde in Duitsland (Johannes Bisschoff, Uttenreuth, Bayern); Taal- en bevolkingskaarten uit het midden-Europese gebied van de achttiende tot en met de tweede helft van de negentiende eeuw (Johannes Dörflinger, Wenen); Vegetatiekaarten uit de negentiende eeuw (Otto Novotny, Wenen); Signaturen en reproductie van Duitse geologische kaarten uit de negentiende eeuw

(Karen S. Cook, London); Met betrekking tot de (her)uitgave van oude kadaasterkaarten (Heinz-K. Junk, Münster); Het kartografische werk van Tobias Meyer uit de achttiende eeuw (Erwin Roth, Marbach, Baden-Württemberg); De kartograaf Abraham Hölzl, eerste helft zeventiende eeuw (Otto Stochdorph, Gauting, Bayern) en Oostaziatische kaarten in de Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz, Berlin (Gudrun Zögner, Berlin). Ter gelegenheid van het colloquium werd een tentoonstelling die uit 53 kaarten bestond georganiseerd met de naam *Der Neckar in alte Landkarten*. Deze expositie werd geopend op de eerste dag van het colloquium en was tot 27 mei te zien in de Badische Landesbibliothek in Karlsruhe. Hiervan werd een fraaie catalogus uitgegeven met meer dan 60 afbeeldingen, waarvan meer dan de helft in kleur. Een afsluitende excursie naar de oude rijkstad Speyer gaf de deelnemers aan de conferentie de gelegenheid de 'Pfälzischen Landesbibliothek Speyer' en het 'Landesarchiv Speyer' te bezoeken. Daar waren in totaal circa zestig, in hoofdzaak handgetekende kaarten en atlassen uit de zestiende tot de twintigste eeuw te bewonderen. Overeenkomstig de eerder georganiseerde colloquia zullen ook de referaten van de conferentie van Karlsruhe in een geïllustreerde bundel gepubliceerd worden.

Het vijfde Kartographiehistorische Colloquium zal in maart 1990 in Oldenburg plaatsvinden.

Johannes Dörflinger, Wenen.

Topografische tekeningen Limburg

In het voorjaar van 1989 wordt in het Goltziusmuseum, Goltziusstraat 21 te Venlo een tentoonstelling gepresenteerd over kwalitatief goede topografische tekeningen uit de 17e - 18e eeuw betreffende Limburg.

Verzamelaars die in het bezit zijn van dergelijke tekeningen en die medewerking aan deze expositie willen verlenen, worden beleefd verzocht contact op te nemen met de conservator van het Goltziusmuseum: drs. J.M.W.C. Schatorjé (077-596762).

De 13e Internationale Conferentie voor de Geschiedenis van de Kartografie, Amsterdam 26 juni-1 juli 1989

Het is al weer enige jaren geleden dat aangevangen werd met de voorbereidingen voor de volgend jaar te houden internationale conferentie over de geschiedenis van de kartografie. Nu het congres over minder dan een jaar zal plaatsvinden komen de werkzaamheden die met de organisatie ervan te maken hebben in een stroomversnelling. Er komt bovendien steeds meer duidelijkheid in programmaonderdelen, locaties en de tentoonstellingen, die het evenement extra luister zullen bijzetten.

Het congres zal voor een belangrijk deel plaatsvinden in de gerenoveerde aula van de Universiteit van Amsterdam. Een dag zal in Den Haag doorgebracht worden en een excursie door Noord-Holland zal de afronding van de conferentie vormen.

De vijf centrale conferentie-thema's zijn:

1. Cartography: between art and science?
2. Innovations in hydrography between 1650 and 1800.
3. Knowledge and market mechanism as impulses for map publishing.

4. Developments in thematic cartography in the nineteenth century.
5. Cartography as an element in colonial administration since 1750.

In totaal zullen circa 25 lezingen gehouden worden. Op vrijdag 30 juni biedt een 'historisch kartografische markt' circa 50 personen de gelegenheid om inzichten en onderzoeksresultaten te presenteren. De organisatie verwacht veel van deze poging om de wetenschappelijke informatie-uitwisseling flexibeler en efficiënter te laten verlopen.

Engels zal de voertaal zijn tijdens het congres.

Parallel aan de organisatie van het congres zullen tentoonstellingen gehouden worden:

Amsterdam:

Amsterdams Historisch Museum (i.s.m. U.B. Amsterdam)

Rijksmuseum Nederlands Scheepvaart Museum

Rijksprentenkabinet

Den Haag:

Museon (i.s.m. U.B. Leiden)

Het zal duidelijk zijn, dat diegenen, die momenteel het meest bij de voorbereiding van de conferentie betrokken zijn al die werkzaamheden moeten verrichten binnen de zeer smalle marges van hun reguliere werkzaamheden. Ook is het zo, dat de organisatie op zich weliswaar in een planning voorziet maar nog niet in een invulling van de uitvoerende taken. Financiële middelen om zo iets buiten de bestaande, door de deelnemende instellingen beschikbaar gestelde, menskracht en faciliteiten te realiseren zijn niet of slechts beperkt aanwezig. Om de deelnamekosten enigszins binnen de perken te houden wordt met een zo sober mogelijke begroting gewerkt. Daarom zou de organisatie het bijzonder toejuichen wanneer vrijwilligers zich zouden aanmelden om te assisteren bij allerlei voorkomende

de taken zoals secretariaat en receptie, audio-visuele voorzieningen, inrichting en geschikt maken van de conferentieruimten en vele andere voorkomende werkzaamheden. Ook suggesties hieromtrent zijn welkom.

Nadere informatie is in te winnen bij de Secretaris van de conferentie:

drs. M.M.Th.L. Hamelers, tel. 030-532052;

Of bij de volgende personen die bij de organisatie betrokken zijn:

drs. P.P.W.J. van den Brink, tel. 030-532052;

mevr. M.H.G. Clement-van Alkemade, tel. 023-288259;

prof. dr. W.F. Heinemeijer, tel. 020-460612;

drs. P.C.J. van der Krogt, tel. 030-532052;

prof. dr. G. Schilder, tel. 030-532051;

J. Smits, tel. 070-140911;

drs. D. de Vries, tel. 071-272855;

drs. J.W.H. Werner, tel. 020-5252354;

drs. C.J. Zandvliet, tel. 070-814381.

Kadastrale atlas van Zeeland 1832

Evenals in Gelderland, Drenthe en Friesland is in Zeeland een start gemaakt met het uitgeven in druk van kadastrale atlassen gebaseerd op de oudste kadastrale administratie per 1 januari 1832. Nadat begin 1988 de eerste atlas verscheen over Goes en Kloetinge, komt dit najaar een publikatie over Hulst en St. Jansteen op de markt als eerste in de reeks Oost Zeeuwsch-Vlaanderen. De atlas zal 18 kadastrale kaarten en 2 overzichtskaarten bevatten en voorzien zijn van registers gebaseerd op de zgn. O.A.T.'s, de 'oorspronkelijke aanwijzende tafels'. Informatie over deze uitgave kunt u aanvragen bij de Stichting Kadastrale Atlas Zeeland, p/a Rijksarchief in Zeeland, St. Pieterstraat 38, 4331 EW Middelburg.

Besprekingen

Cartographical Innovations: An international handbook of mapping terms to 1900 / Edited by Helen M. Wallis and Arthur H. Robinson. - Tring, Herts.: Map Collector Publications (1982) Ltd.; [s.l.]: International Cartographic Association, 1987. - XX, 353 p.; ill. - ISBN 0-906-430-04-6; £ 42.00.

Het werk van de kaarthistoricus wordt de laatste jaren steeds gemakkelijker door de publikatie van verschillende handboeken. In 1986 verscheen het *Lexikon zur Geschichte der Kartographie* met de meest uiteenlopende onderwerpen in alfabetische volgorde en in 1987 verscheen het eerste deel van *The History of Cartography*. Eveneens in 1987 verscheen het hier te bespreken werk, *Cartographical Innovations* - kartografische vernieuwingen. Zoals de ondertitel van het werk aangeeft moeten we onder deze vernieuwingen datgene verstaan, dat vóór het jaar 1900 in de kartografie is ingevoerd of in gebruik was. Wat men precies onder vernieuwingen verstaat moge blijken uit de verschillende groepen waarin de 191 opgenomen trefwoorden zijn onderverdeeld. De eerste drie groepen omvatten hoofdthema's, nl. (1) *Types of maps*, (2) *Maps of human occupation and activities* en (3) *Maps of natural phenomena*. De eerste groep bevat de verschillende soorten kaarten onderscheiden naar het uiterlijk van de kaart (Cartogram, Dissected map, globe, wall map om er enkele te noemen), de tweede en derde groep behandelt de typen kaarten onderscheiden naar de inhoud (bijv. Linguistic map, traffic map, geological map). Groepen 4 tot en met 6 behandelen de taal van de kaart, nl. (4) *Reference systems and geodetic concepts*, (5) *Symbolism* en (6) *Techniques and media*. Groep 7 bevat de *Methods of*

duplication en groep 8 *Atlases*, waarom deze niet tot groep 1 gerekend worden wordt niet duidelijk.

Elk trefwoord wordt op gelijke manier behandeld, eerst wordt een definitie gegeven, waar mogelijk aansluitend aan het *Multilingual dictionary of technical terms in cartography* (1973). Het tweede gedeelte geeft een historisch overzicht en het derde gedeelte een bibliografie.

Het project, waarvan *Cartographical innovations* het resultaat is startte in 1972. Getuige de lijst op blz. 327 van het boek zijn er 100 medewerkers en adviseurs bij betrokken geweest in diverse landen. Het moet voor de beide samenstellers een enorm werk geweest zijn de bijdragen en adviezen van een ieder in een gelijksoortige vorm te gieten. Over het algemeen is hen dit goed gelukt, over de meest uiteenlopende onderwerpen wordt men op een korte, duidelijke manier geïnformeerd. De opgave van de bibliografie maakt verdere studie van het betreffende onderwerp mogelijk.

De bruikbaarheid van het boek wordt echter beperkt door een aantal redactionele onvolkomenheden. Op de eerste plaats is dat de keuze van de onderwerpen. In de ondertitel en in het voorwerk wordt het internationale karakter van het werk herhaaldelijk benadrukt. Het resultaat is echter niet bepaald internationaal te noemen. Verschillende uitsluitend Britse en Amerikaanse trefwoorden zijn opgenomen, zoals 'County Atlas (N. Am.)', 'Cycling Map (British)', 'Enclosure map', 'Insurance map', 'Tithe maps'. Op zichzelf behoeven zulke nationale termen niet uitgesloten te worden, om het internationale karakter te bewaren moeten dan echter wel nationale termen uit alle landen opgenomen worden, voor Nederland denk ik hier bijvoorbeeld aan Polder- en Waterschapskaarten (in dit verband

is het ook merkwaardig dat onder het trefwoord 'Town Plan' met geen woord het werk van Jacob van Deventer genoemd wordt, mijns inziens toch een belangrijk innoverend project). Het is niet duidelijk welke gedachte bepalend is geweest voor de keuze van de meer internationale termen. Bijvoorbeeld, een van de sub-entries van het trefwoord 'Globe' (groep 1) is 'Lunar globe', analoog daaraan verwachtte ik ook een trefwoord 'Lunar map'. Maankaarten worden echter behandeld in het trefwoord 'Astronomical map' (groep 3). Literatuur over maankaarten moeten we echter vooral zoeken onder de maanglobes, waar het overzichtswerk 'Carte lunari di ieri e di oggi' van Paoli Maffei uit 1962 is vermeld. Recentere overzichtswerken (in de Engelse taal) zoals *An introduction to the study of the Moon* van Zdenek Kopal (Astrophysics and Space Science Library, vol. 4, Dordrecht, 1966) (met daarin als chapter 15, 'Mapping of the Moon', blz. 207-239) en *Lunar maps of the XVIIth century* van O. van de Vyver S.J. (Vatican Observatory Publications, vol. 1, nr. 2, Città del Vaticano, 1971) worden niet genoemd.

De synonieme trefwoorden 'Loxodrome' en 'Rhumb line' worden afzonderlijk besproken (groep 4). De definitie is gelijklopend, alleen in iets andere bewoordingen. De tekst gaat bij 'Loxodrome' iets meer in op het wiskundige aspect en bij 'Rhumb line' op het zeevaartkundige gebruik ervan. De bibliografie is identiek, zij het dat de beide werken van Pedro Nunes bij de een in de bibliografie en bij de ander in de tekst genoemd worden. De merkwaardige afzonderlijke groep *Atlases* noemde ik reeds, het is echter nog vreemder onder deze groep als sub-entry 'Facsimile Atlas (Map)' aan te treffen.

De samenstelling van de bibliografie bij elk trefwoord roept ook vragen op. Bij het onderwerp waar ondergetekende het meest in thuis is, 'Globe', valt het zeer op dat van de zestien genoemde titels er zes van dezelfde persoon zijn. Bij 'Terrestrial globes' zijn het er zelfs acht van de vijftien. Onder deze laatste acht titels bevinden zich zeer specialistische detailstudies, zoals twee bijdragen over de Molyneux globes (aard- en hemelglobes), terwijl werken met meer overzicht ontbreken, zoals het artikel 'Die Erdgloben der Offizin Blaeu, Ausgaben, Varianten und kartographischer Inhalt' van R. Wagner (*Der Globusfreund* 25-27, 1978, p. 169-182). Merkwaardig is ook de vermelding bij 'Globe' en 'Terrestrial Globe' (niet bij 'Celestial Globe') van de catalogus van globes in Nederland van ondergetekende, terwijl

het vergelijkbare, oudere werk van de globes in Beieren niet genoemd wordt. De algemene handboeken over aard- en hemelglobes van Fiorini en Muris & Saarmann worden genoemd bij 'Globe' en 'Celestial Globe' en niet bij 'Terrestrial globe'! En wanneer we ook bij 'Wall Map' in de literatuur géén vermelding vinden van de vijfdelige reeks *Wall Maps of the 16th and 17th centuries* van Günter Schilder, maar wél het artikel van James Welu over het gebruik van kaarten op de schilderijen van Johannes Vermeer, dan gaan we ons toch afvragen of de samenstellers enige criteria hebben vastgesteld voor de bibliografieën of dat er sprake is van een willekeurige selectie van werken die toevallig aan de samenstellers bekend waren.

De onevenwichtigheid van de keuze van trefwoorden en de bibliografie valt natuurlijk vooral op aan een specialist in het betreffende onderwerp. Gebruikers van dit werk zullen echter vooral informatie zoeken over onderwerpen buiten het eigen specialisme, zij moeten afgaan op de vermelde gegevens en hen ontgaat bij verder onderzoek belangrijke informatie.

Tenslotte de nummering. Binnen elke groep zijn de trefwoorden eenvoudig alfabetisch geordend. De decimale codering van elk trefwoord, die de eerste indruk geeft van een hiërarchische systematische indeling, blijkt niets anders te zijn dan een op een zeer ingewikkelde manier uitgevoerd volgnummer. 'Wind Map' heeft nummer 3.232, de eerste '3' is de groep, '23' is de plaats van de 'W' in het alfabet en de '2' geeft aan dat 'Wind Map' de tweede trefwoord met een 'W' in deze groep is (na 'Weather Map', 3.231). 'Wind Map' had dus ook gewoon nummer 3.14 kunnen krijgen (het is in alfabetische volgorde het 14de trefwoord van groep 3). Omdat de index verwijst naar deze coderingen was het beter geweest indien de volledige coderingen boven aan elke bladzijde stonden in plaats van het nummer van de groep en de naam van de trefwoorden op de betreffende bladzijde.

Al met al is *Cartographical innovations* voor de kaarthistoricus een zeer waardevol boek, waarin snel informatie nagezocht kan worden, die men voorheen pas na een lange zoektocht door bibliografieën, catalogi enz. kon vinden. Een beter redactioneel beleid ten aanzien van de keuze van de trefwoorden en de samenstelling van de bibliografieën had het werk een veel grotere waarde kunnen geven.

Peter van der Krogt

Binnenkort verschijnt: Van Rentersluze tot strijkmolen door J.J.J.M. Beenakker

De waterstaatsgeschiedenis en landschapontwikkeling van de Schager- en Nijdorperkoggen tot 1653

LEO BELGICUS door H.A.M. van der Heijden

An illustrated and annotated carto-bibliography

In voorbereiding:

Heruitgave VISSCHER-ROMANKAART van VLAANDEREN 1655

en de VISSCHER-ROMANKAART VAN HET HERTOOGDOM BRABANT 1655

(met de 14 randprenten)

Uitgeverij CANALETTO Postbus 107 Alphen aan den Rijn 01720 - 75523

Nieuwe literatuur en facsimile-uitgaven

Inzendingen voor deze rubriek aan: drs. J.W.H. Werner, Universiteitsbibliotheek, Postbus 19185 1000 GD Amsterdam.

BLEEKER, J.

Een driehoeksmeting op Ameland anno 1830 / J. Bleeker — In: *Geodesia* 30/4 (april 1988), p. 156-159.

BROMMER, Bea

Oud Batavia gecarteerd: de eerste stadsplattegronden in de 17de eeuw / Bea Brommer. — In: *De stenen droom*: opstellen over bouwkunst en monumentenzorg; liber amicorum van prof. ir. C.L. Temminck Groll. — Zutphen, 1988. — p. 86-93. — ill. in z/w.

DEYS, H.P.

De Gelderse Vallei: geschiedenis in oude kaarten / H.P. Deys. — Utrecht: Hes uitgevers, 1988. — 263 p. ill. in kl. en z/w. — ISBN 90 6194 167 9. — f 95,—.

GELDERLAND

Gelderland in kaart: 400 jaar landkaarten van Gelderland, de Veluwe en de omgeving van Veenendaal. Tentoonstelling in theater 'de Lampegiet' te Veenendaal. 28 mei t/m 22 juni 1988. Georganiseerd door de Historische vereniging Oud Veenendaal. — [Veenendaal: s.n.], 1988 — XXIV p. — Toelichting en catalogus bij de gelijknamige tentoonstelling.

MARGRY, P.J.

Het gebruik van oude stadsplattegronden en pre-kadastrale kaarten / P.J. Margry. — In: Margry, P.J. e.a., *Stadsplattegronden...* (zie elders in deze lijst) p. 19-38.

MARGRY, P.J.

De ontwikkeling van de stadsplattegrond / P.J. Margry. — In: Margry, P.J. e.a., *Stadsplattegronden...* (zie elders in deze lijst) p. 9-18.

MARGRY, P.J.

Stadsplattegronden: werken met kaartmateriaal bij stadshistorisch onderzoek / P.J. Margry, P. Ratsma en B.M.J. Speet. — Hilversum: Verloren; Historische vereniging Holland, 1987. — 91 p., ill. in z/w. — (Hollandse studiën) 20. — ISBN 90 70403 21 8. — f 25,—.

MEURER, Peter H.

Atlantes Colonienses: die Kölner Schule der Atlaskartographie 1570-1610 / Peter H. Meurer. — Bad Neustadt a.d. Saale: Verlag Dietrich Pfäehler, 1988. — 244 p., ill. in z/w. — (Fundamenta cartographica historica; 1). — ISBN 3-922923-33-X. — DM 148. — Bespreking volgt.

OUDE —

Oude kaarten en plattegronden: bronnen voor de historische geografie van de Zuidelijke Nederlanden (16de-18de eeuw): handelingen van de studiedag 20 sept. 1985 / uitgegeven door H. van der Haegen; F. Daelemans; E. van Ermen. — Brussel: Archief- en bibliotheekwezen in België, 1986. — 412 p. — (Archief- en bibliotheekwezen in België, extranummer; 31). — Titel ook in het Frans. — f 126,65.

Inhoud:

- Oude kaarten en plannen en hun bruikbaarheid voor de historische geograaf / door H. van der Haegen.
- La correspondance du duc Charles de Croy avec son arpenteur Pierre de Bersacques (1598-1606) a propos de la confection des cadastres et de ses seigneuries / par J.-M. Duvosquel.

- De Westbrabantse landmeters en hun bijdrage tot de meting- en kaartboeken van gemeenten en abdijen in de streek tussen Zenne en Dender / door J. Ockeley.

- Zestiende-eeuwse polderkaarten: spiegel der eigentijdse landmeetkundige verworvenheden of uiting van traditionalisme? Het voorbeeld van de kaarten van het oostelijk deel van Zeeuws-Vlaanderen geschilderd door de Gentenaar Francois Horenbault naar aanleiding van de stormvloed van 1570 / door B. Augustijn.

- Lokale grensgeschillen en cartografie in de 16e eeuw / door J. Mertens.

- De kaartboeken van de abdijs van Park-Heverlee / door L. Vanhove.

- Achter de kaleidoscoop: een kritische kijk op de pre-kadastrale kaartboeken van Karel van Croy (± 1612) voor het hertogdom Aarschot / door B. Minnen.

- Het kaartboek van Grimbergen van 1696 / door St. Margaeys.

- De betrouwbaarheid van landmeterskaarten van de parochie Bavikshove / door G. Vuylsteke.

- Het landschapsonderzoek / door A. Verhoeve.

- Limites sur les cartes anciennes et carte des limites / par Cl. Lemoine-Isabeau.

- La limite territoriale au XVIIIe et au debut du XIXe siècle; l'apport des cartes ancienne / par Cl. Bruneel et Cl. de Moreau de Gerbehaye.

- Projectiesystemen in de atlas-cartografie van de 16de en 17de eeuw / door H. Decler et F. Canters.

- Het theatrum orbis terrarum van Abraham Ortelius (1595): een onderzoek van de decoratie en haar bronnen / door B. Vuylsteke.

- Historische cartografie en geschiedschrijving / door E. Van Mingroot.

- Historische kaarten, specifiek de landboekkaarten, en historische geografie / door H. Van der Haegen.

- Historische cartografie van de Zuidelijke Nederlanden; een kritisch-bibliografisch overzicht (1980-1986) / door E. Van Ermen.

RATSMA, P.

De kaarten van het kadaster en het gebruik ervan bij historisch onderzoek. / P. Ratsma. — In: Margry, P.J. e.a., *Stadsplattegronden...* (zie elders in deze lijst), p. 39-48.

RATSMA, P.

Temmincks plattegronden van Rotterdam uit 1839: hun betekenis als bron van kennis van de ontwikkeling van de stad / P. Ratsma. In: Margry, P.J., *Stadsplattegronden...* (zie elders in deze lijst), p. 49-64.

SCHILDER, Günter,

Rare seventeenth century wall map of the British Isles found / by Günter Schilder. — In: *The map collector* 43 (Summer 1988) p. 12-15.

SPEET, B.M.J.

Het gebruik van stadsplattegronden bij stadsvergelijkend onderzoek: de toepasbaarheid van twee analytische verklaringsmodellen / B.M.J. Speet. — In: Margry, P.J., *Stadsplattegronden...* (zie elders in deze lijst), p. 65-86.

TENTOONSTELLING —

Tentoonstelling landkaarten van de Gelderse Vallei: Streekmu-

seum Het Rondeel Rhenen juni en juli 1988. — (Rhenen: Streekmuseum Het Rondeel, 1988). — Beknopt overzicht van de 99 geëxposeerde kaarten.

VOC —

De VOC in de kaart gekeken: cartografie en navigatie van de Verenigde Oostindische Compagnie 1602-1799. — 's-Gravenhage: SDU Uitgeverij i.s.m. het Zuiderzeemuseum Enkhui-zen, 1988. — 152 p., ill. in kl. en z/w. — ISBN 90 12 05770 1. — f 29,90.

Inhoud:

De VOC in Nederland / J.R. Bruijn.

Het cartografische bedrijf van de VOC / G. Schilder.

De navigatie bij de VOC / W.F.J. Mörzer Bruyns.

Het navigatie-onderwijs aan personeel van de VOC / C.A. Davids.

Onvermoeid in actie: verkenningen in de Oost / T. Vermeu-
len.

De landmeters op Ceylon in de achttiende eeuw / A.H. Men-
gerink.

Kolonisatie en cartografie in de Oost: de rol van de militaire in-
genieurs / K. Zandvliet.

VOC —

De VOC in de kaart gekeken: cartografie en navigatie van de Verenigde Oostindische Compagnie 1602-1799. — [Enkhui-zen: Zuiderzeemuseum, 1988]. — 32 p. — Lijst van tentoon-
gestelde werken, Zuiderzeemuseum, 25 mei t/m 21 augustus
1988.

VRIES, D. de,

De aarde / D. de Vries. — In: *Goed gezien: tien eeuwen we-
tenschap in handschrift en druk: catalogus van de tentoonstel-
ling ter gelegenheid van het vierhonderdjarig bestaan van de
Universiteitsbibliotheek Leiden.* — Leiden, 1987. — p. 54-89.

— Inleidend artikel tot de geschiedenis van de kartografie en
objectbeschrijvingen.

ZANDVLIET, Kees

*Golden opportunities in geopolitics: Cartography and the
Dutch East India Company during the lifetime of Abel Tasman
/ Kees Zandvliet.* — In: *Terra Australis: The furthest shore /
William Eisler and Bernard Smith.* — [Sydney]: International
Cultural Corporation of Australia, 1988. — p. 67-84.

Ontvangen publikaties buitenland

O'REILLY, Noel S.

*Civil war maps: a graphic index to the atlas to accompany the
official records of the Union and Confederate armies (ca.
1891) / Noel S. O'Reilly; David C. Bosse; Robert W. Karrow,
Jr.* — Chicago: The Newberry Library, 1987. — 68 p., ill. in
z/w. — The Hermon Dunlap Smith center for the history of
cartography occasional publication; 1). — ISBN 0-911028-36-
6. — Te bestellen bij: The Newberry Library bookshop, 60W.,
Walton St., Chicago, Illinois 60610.

De inleiding beschrijft de totstandkoming van de atlas (zie
titel). Deze omvat in totaal 1006 kaarten. Het merendeel
heeft een aantoonbare relatie met een militaire operatie uit
de Amerikaanse burgeroorlog (1861-1865). De meeste
werden echter pas na de strijd, in de jaren tussen 1867 en
1890 vervaardigd.

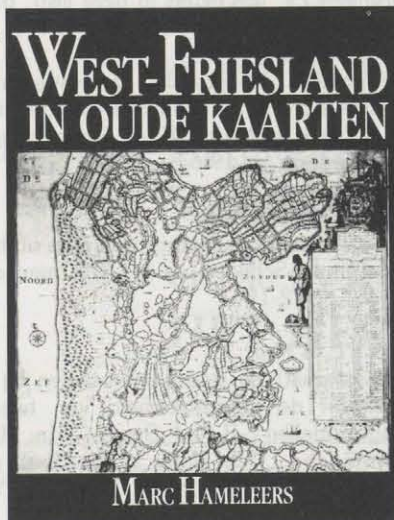
Vastgesteld moet worden dat de meeste kaarten in de atlas
gebaseerd zijn op oudere kaarten uit de oorlogsjaren, dan
wel op rapporten die geschreven werden naar aanleiding
van oorlogshandelingen. Middels 54 getekende bladwijzers
is de inhoud van de atlas toegankelijk gemaakt. In een bijla-
ge worden de schalen van de kaarten genoemd.

MARC HAMELEERS WEST-FRIESLAND IN OUDE KAARTEN

de landschapsgeschiedenis van West-Friesland
aan de hand van ca. 45 oude kaarten,
waarvan 16 in kleur

Algemene boeken over de geschiedenis van het Westfriese landschap
zijn er maar weinig. Toch heeft dat landschap een boeiende en lange
geschiedenis, die we verbeeld vinden in de talloze topografische kaarten
die bewaard worden in openbare archieven en particuliere collecties.
Marc Hameleers, als wetenschappelijk medewerker verbonden aan de
vakgroep Kartografie van de Interfaculteit Aardrijkskunde en Prehistorie
van de Rijksuniversiteit
Utrecht, selecteerde 45
van die kaarten, waarvan
een groot aantal nog
niet eerder werd gepubi-
ceerd, en schreef aan
de hand daarvan het
verhaal van het
Westfriese landschap en
zijn bewoners.

Formaat: 24 x 30 cm
omvang: 144 pagina's
afwerking: genaaid
gebonden met
stofomslag
ISBN 90-711 23-05-7
prijs: f 69,50
Verkrijgbaar bij de
erkende boekhandel

Gevraagd: **OOST FRIESLAND, oude
kaarten & boeken,**

Stadgezichten van Emden, boeken van U. Emmius
(Historia) en zeestukken van L. Backhuysen.

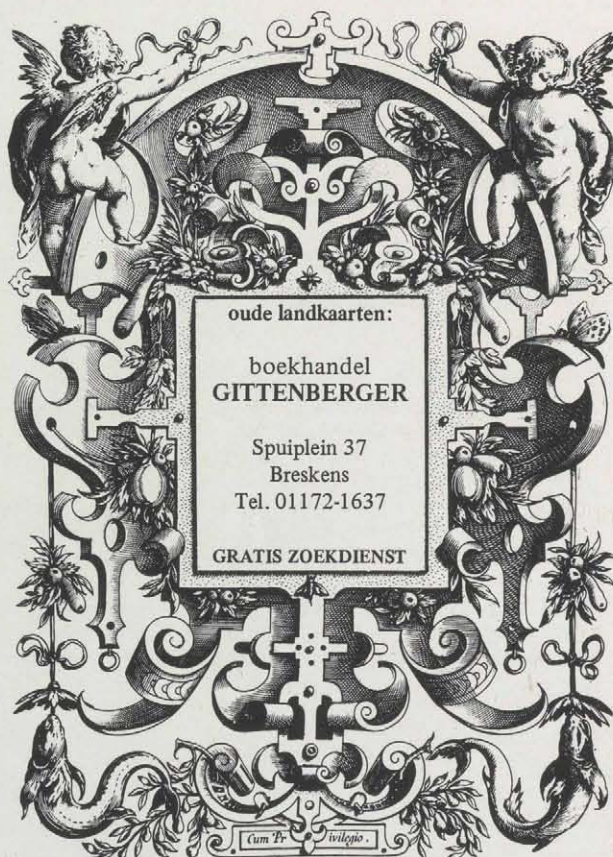
Heinz Halbeisen, Kinzigstr. 6,
3300 Braunschweig/BRD

J. Emmering
Antiquarian Bookseller
and Printdealer

N. H. Voorburgwal 304
1012 RV Amsterdam
tel. 020 - 231476

Old and Rare maps. West Indiana

Günter SCHILDER - *Australia Unveiled*. The share of the Dutch navigators in the discovery of Australia. Amsterdam, 1975. 2 delen in 1. 25 x 17½ cm. (XII), 424 pp. 44 platen, 61 afbeeldingen in de text, en 88 kaarten. Linnen.
 ISBN 90 221 9997 5 Dfl. 170,—

Günter SCHILDER - The World Map of 1624 by Willem Jansz. Blaeu and Jodocus Hondius. Amsterdam, 1977. 44 x 55 cm. Eén op één facsimile, bestaande uit 20 bladen, welke tezamen een wereldkaart vormen van 244 x 165 cm. Met een uitvoerige introductie door G. Schilder.
 ISBN 90 6072 118 7 Dfl. 165,—

Günter SCHILDER - The World Map of 1669 by Jodocus Hondius the Elder and Nicolaas Visscher. Amsterdam, 1978. 44 x 55 cm. Eén op één facsimile, bestaande uit 20 bladen, welke tezamen een wereldkaart vormen van 246 x 167 cm. Met een uitvoerige introductie door G. Schilder.
 ISBN 90 6072 119 5 Dfl. 165,—

Günter SCHILDER - James WELU - The World Map of ca. 1610 by Petrus Kaerius (Pieter van den Keere). Amsterdam, 1980. 44 x 55 cm. Eén op één facsimile, bestaande uit 10 bladen, welke tezamen een wereldkaart vormen van 197 x 126 cm. Met een uitvoerige introductie door G. Schilder en J. Welu.
 ISBN 90 6072 120 9 Dfl. 145,—

Günter SCHILDER - Three World Maps by Nicolaes van Wassenaeer and François van den Hoeye of 1661, Willem Ianszoon (Blaeu) of 1607, Claes Janszoon Visscher of 1650. Amsterdam, 1982. 44 x 55 cm. Eén op één facsimiles bestaande uit gezamenlijk 14 bladen, welke drie grote wandkaarten vormen. Met een uitvoerige introductie door G. Schilder.
 ISBN 90 6072 121 7 Dfl. 165,—

Alle prijzen excl. 6% B.T.W.

Verkrijgbaar via de boekhandel of bij de uitgever:

NICO ISRAEL
Keizersgracht 489
1017 DM Amsterdam
 Tel.: (020) - 22 22 55.

Geschiedenis van de kartografie van Nederland

Zes eeuwen land- en zeekaarten en stadsplattegronden

Dit boek behandelt de geschiedenis van de kartografie van Nederland vanaf de Middeleeuwen tot het midden van deze eeuw. Prof. Dr. Ir. C. Koe-man, oud-hoogleraar in de kartografie aan het Geografisch Instituut van de Rijksuniversiteit te Utrecht, maakt in dit standaardwerk gebruik van de colleges geschiedenis van de kartografie van Nederland die hij van 1957 - 1981 heeft gegeven.

Omvang 302 pagina's, 106 illustraties, waarvan 20 in kleur, gedrukt op 115 grams houtvrij mat papier, gebonden in linnen band met stofomslag in 4 kleuren.

Prijs f 125,—

een uitgave van

Canaletto - Alphen aan den Rijn
Postbus 68 - Tel. 01720 - 7 55 23

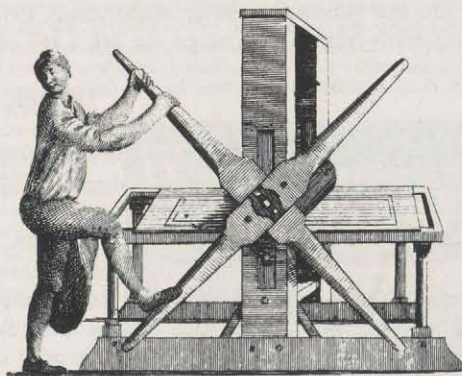

MERCATOR

Achter Clarenburg 2
3511 JJ Utrecht - NL
Tel. 030 - 32 13 42

Catalogus op aanvraag

**Decoratieve grafiek
Prentenrestauratie (25 jaar ervaring)
Inlijsten.**

Hanneke Winnubst
Tuinstraat 169
1015 PB Amsterdam
tel. 020-851689

THE MAP COLLECTOR

*The World's leading journal
for lovers of early maps*

- ★ Original articles by leading researchers
 - ★ News of people and events in the map world
 - ★ Current catalogue and publication listings
 - ★ Book Reviews
 - ★ Letters from all parts of the globe
 - ★ Auction prices
 - ★ Classified Advertisements
- and much more . . .

Secure your copy now. Write to:

MAP COLLECTOR PUBLICATIONS (1982) Ltd.
48 High Street, Tring, Herts. HP23 5AE, England.
Telephone: (044 282) 4977.

UK subscription £23

All other countries £26

Published Quarterly

Editor: Valerie G. Scott

Associate Editor: Helen M. Wallis